

PAWEŁ PAWLAK

FORMY WYKORZYSTANIA SUROWCA DRZEWNEGO W OBRZĄDKU POGRZEBOWYM NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM CMENTARZYSKU „SZKIELETOWYM” W POZNANIU-ŚRÓDCE – PRZYKŁADY I PRÓBY INTERPRETACJI

This article is an attempt of depicting and reporting wooden elements from early medieval cemetery in Poznań-Śródka till now discovered. This collection consists of wooden bucket remains, graves constructions and charcoal noted inside hearth probably connected with this cemetery. Artefacts from Poznań-Śródka are shown on a background of some selected polish cemeteries and of some are alike ones from others parts of Slavonic territory, mainly its western part.

KEY WORDS: cemetery, grave, skeleton, construction

WSTĘP

Celem niniejszej pracy jest prezentacja i próba interpretacji archeologicznego materiału źródłowego, którego element składowy stanowi drewno odkryte na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku „szkieletowym” na Śródce w Poznaniu. Część źródłowa obejmuje trzy zasadnicze kategorie: pozostałości drewnianych przedmiotów, zdeponowanych w grobach jako dary, relikty drewnianych konstrukcji grobowych oraz węgle drzewne zarówno z wypełnisk poszczególnych grobów, jak i obiektów paleniskowych, które funkcjonalnie mogły być związane z nekropolą. W części interpretacyjnej wykorzystano analogie z innych cmentarzysk, odnosząc się głównie do wybranych stanowisk nekropolicznych z terenu Polski (ze szczególnym uwzględnieniem wielkopolskich obiektów funeralnych) oraz posłużono się pewnymi zbieżnościami w zakresie poszcze-

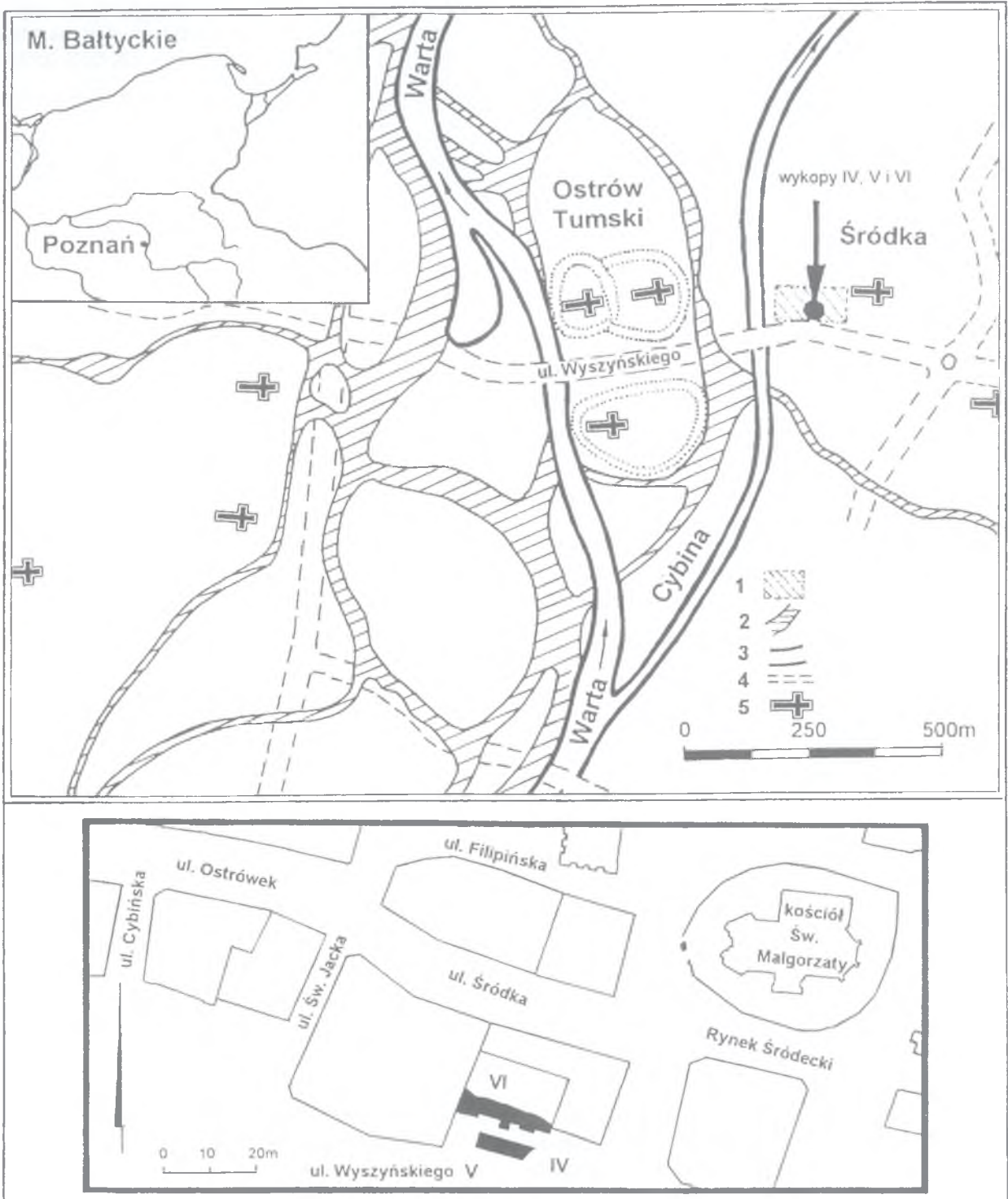
gólnych form konstrukcji grobowych na innych terenach Słowiańszczyzny (przede wszystkim zachodniej). Powyższy artykuł jest prezentacją drewnianych elementów zarejestrowanych na cmentarzysku śródeckim. Obejmuje on wyniki badań z trzech pierwszych sezonów (1994, 1996 i 1997 r.: wykopy IV-VI), stanowiąc próbę klasyfikacji (w odniesieniu do form konstrukcji grobowych) i uwzględnia możliwość jej rozbudowy w miarę pozyskiwania kolejnych źródeł w trakcie przyszłych prac archeologicznych na cmentarzysku. W przypadku kontynuacji badań, artykuł ten stanowiłby więc niejako punkt odniesienia dla kolejnych materiałów. Poniższa publikacja jest również wprowadzeniem do dyskusji na temat możliwości interpretacyjnych, wypływających z uzyskanej bazy źródłowej.

I. DARY GROBOWE

Kategoria ta obejmuje przede wszystkim pozostałości drewnianych wiader, choć wymienić tutaj należy również relikty nieokreślonego przedmiotu wykonanego z drewna cisowego (*Taxus sp.*)¹, zare-

jestrowane w grobie 14 (zawierającym pochówek kobiety, zmarłej w wieku *Adultus* – ok. 25 lat) oraz szczątki spalonego przedmiotu, wykonanego z drewna sosnowego, odkryte w grobie 35 (w którym pochowano mężczyznę zmarłego w wieku *Adultus* – ok. 25 lat). W obydwu przypadkach określenie pierwotnych funkcji i kształtów jest niemożliwe. Przedmioty te wykonane zostały przypuszczalnie w cało-

¹ Oznaczenia gatunkowe wszystkich prób drewna z cmentarzyska wykonał mgr T. Stępnik z Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej z Poznania.

Ryc. 1. Poznań, Rynek Śródcki 4. Lokalizacja wykopów IV-VI: 1 – teren badań archeologicznych, 2 – starorzecza, 3 – współczesny przebieg rzek, 4 – ulice, 5 – kościoły (rys. E. Pawlak)

Abb. 1. Poznań, Rynek Śródcki 4. Lageplan der Grabungsflächen IV-VI. 1 – archäologische Ausgrabungen, 2 – Altflußbett, 3 – heutige Lage von Flüssen, 4 – Straßen, 5 – Kirchen (Gez. von E. Pawlak)

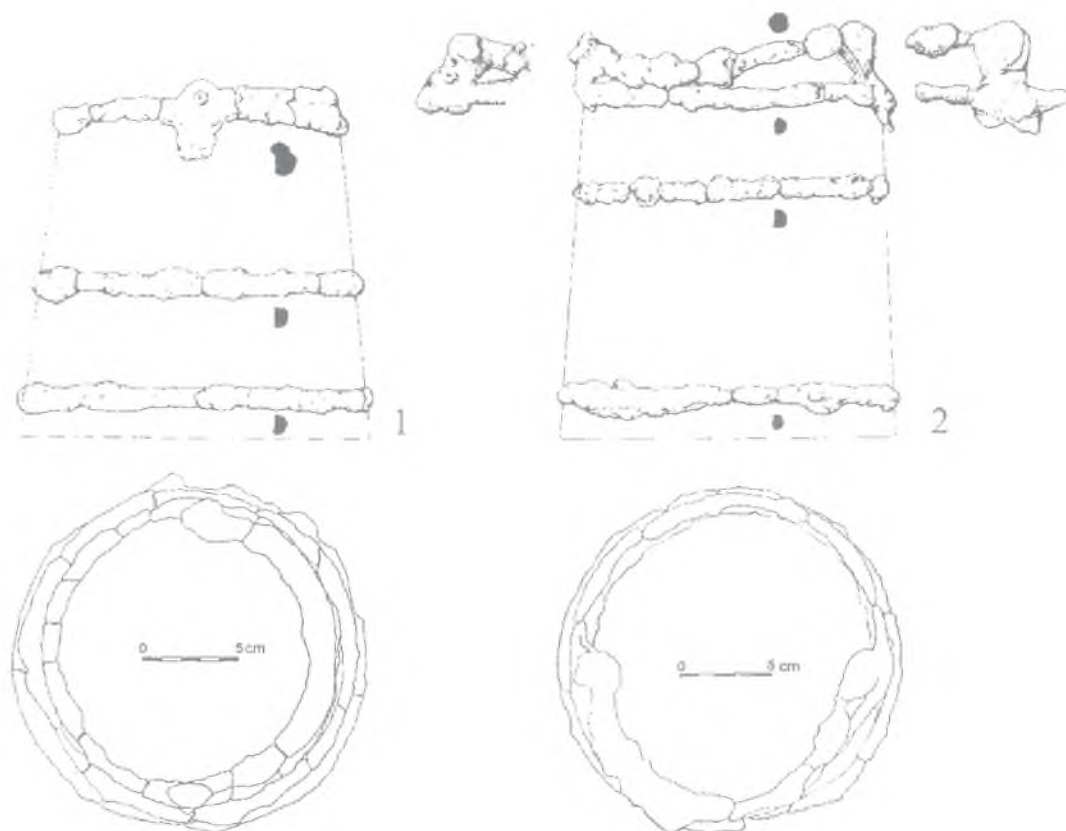
ści z drewna, gdyż nie stwierdzono w ich pobliżu elementów z innego surowca. Uwzględniając właściwości techniczno-użytkowe cisu, który często wykorzystywany był w tym okresie do wyrobu naczyń, sądzić wolno, że szczątki tego surowca stanowiącą mogą pozostałość pojemnika (naczynia), choć nie

można wykluczyć i innej możliwości. W grobie 35 natomiast stwierdzono na odcinku długości ok. 45 cm – od miednicy do kolan (między kośćmi nóg) – regularną smużkę spalenizny, o szerokości ok. 1 cm, nie będącą elementem drewnianej konstrukcji grobowej. Jest to być może pozostałość po specjal-

nych obrzędach cmentarnych, w trakcie których używano płonących lub nadpalonych przedmiotów (żagwi ?), które następnie wkładano do grobu, zabezpieczając uprzednio zmarłego przed działaniem ognia (np. przez częściowe zasypianie ziemią). Niewykluczone, że wykorzystywano zapalone kawałki drewna do rytualnego opalania wnętrza jamy grobowej, co w tym przypadku uczyniono już po złożeniu do niej zmarłego. Przyjmując powyższą, wysoce hipotetyczną, rekonstrukcję ciągu czynności towarzyszących pogrzebowi, sądzić można, iż obrzędy te rozłożone musiały być w czasie, a samo złożenie do grobu zmarłego nie było krótkotrwałym aktem.

Na cmentarzysku śródeckim zarejestrowano, w grobach 37 i 69, pozostałości dwóch wiader drewnianych. Pierwszy z wymienionych grobów to prawdopodobnie pochówek kobiety zmarłej w wieku *Adultus*, w drugim natomiast pochowany został mężczyzna w wieku *Senilis* (powyżej 55 lat)². Obydwa odkryte egzemplarze wiader reprezentują typ naczynia klepkowego o stożkowatej formie, okutego trzema obręczami żelaznymi. Opierając się na parametrami

trach wielkościowych poszczególnych obręczy, dokonano rekonstrukcji wielkości i form powyższych pojemników. Stwierdzono tutaj asymetryczne rozmieszczenie obręczy, co uznać należy albo za zjawisko przypadkowe, związane z niedostatecznym opanowaniem rzemiosła przez ówczesnych wytwórców, albo było to uwarunkowane względami praktycznymi. W przypadku wiadra z grobu 37, środkowa obręcz umieszczona była wyraźnie poniżej połowy wysokości pojemnika, co tłumaczyć można jako zabieg, mający na celu wzmocnienie części przydennej i zabezpieczenie przed rozsunieniem się klepek i wypadnięciem dna (ryc. 2:1). Trudno natomiast wytłumaczyć w podobny sposób obecność środkowej obręczy powyżej połowy wysokości wiadra w przypadku drugiego egzemplarza (z grobu 69), (ryc. 2:2). Obręcze żelazne, którymi okuto wiadra ze Śródki, wykonane zostały, w obydwu przypadkach, z płaskowypukłego drutu o grubości ok. 0,4-0,5 cm i szerokości ok. 1-1,2 cm. Średnice wewnętrzne obręczy, decydujące w dużej mierze o pojemności naczyń, nie różniły się zasadniczo³. Kabłąki wia-

Ryc. 2. Poznań, Rynek Śródecki 4. Wiadra drewniane: 1 – z grobu 37, 2 – z grobu 69 (rys. E. Pawlak)

Abb. 2. Poznań, Rynek Śródecki 4. Holzceimer: 1 – aus dem Grab 37, 2 – aus dem Grab 69 (Gez. von E. Pawlak)

² Analizę antropologiczną wykonała mgr A. Wrzesińska z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. W przypadku grobu 37 pozyskano fragment kości, na podstawie którego trudno jednoznacznie określić płeć.

³ Rekonstrukcji form i wielkości wiader dokonano w oparciu o wzajemne proporcje średnic poszczególnych obręczy. Wewnętrzne średnice górnych obręczy wynosiły 14,6 cm (grób 37) oraz 15,8 cm (grób 69), środkowe zaś w obydwu przypadkach miały średnicę 16,5 cm, natomiast dolne kolejno: 17,8 i 17,5 cm.

der sporządzono z drutu o przekroju okrągłym. Zamocowane one zostały w obydwu okazach na uszkach o podobnej konstrukcji, wykonanych z blachy (sztabki). Uchwyty w przypadku wiadra z grobu 69 przytwierdzone zostały dodatkowo nitami do drewnianej ścianki naczynia; stwierdzono dwa nity po przeciwnych stronach wiadra – brązowy i przypuszczalnie żelazny⁴. Obydwa pojemniki śródeckie miały zbliżoną wielkość. Ich pierwotna wysokość, zawarta między górną a dolną obręczą, wynosiła przypuszczalnie 16 cm (grób 37) oraz ok. 17 cm (grób 69), (ryc. 2:1,2), natomiast całkowita wysokość pojemnika była niewątpliwie większa, gdyż należy uwzględnić fakt, iż dolną obręcz mocowano zwykle powyżej podstawy wiadra, na wysokości wątoru. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, iż wysokość piętki w wiadrach, czyli odległość między podstawą a wátorem, wynosiła 1,2-1,9 cm dla naczyń z Opolu-Ostrówka (Każmierczyk 1965, 485) oraz 1-2,5 cm w przypadku pojemników tego typu z Gdańska (Barnycz-Gupieniec 1959, 49). Tak więc w oparciu o powyższe dane pierwotna całkowita wysokość wiader śródeckich mogła być większa o ok. 1-2 cm niż rekonstruowana odległość między górną a dolną obręczą. Niemniej jednak, wysokości piętki nie uwzględniono w obliczeniach pojemności wiader, gdyż przyjęto, że dolna obręcz mocowana była na poziomie den naczyń (a więc na wysokości watorów). Pojemność wiader była niewielka i wynosiła ok. 2,5-2,9 l, w przypadku okazu z grobu 37 oraz 2,9-3,3 l w przypadku drugiego⁵. Z powyższych obliczeń wynika, że nawet małe różnice w grubości drewnianych klepek, miały dość istotny wpływ na końcowy wynik. Przy dokonywaniu rekonstrukcji grubości ścianek naczyń, pomocne okazały się spostrzeżenia poczynione w przypadku wiadra odkrytego w grobie 69 w Krakowie-Zakrzówku oraz egzemplarza po-

⁴ Bliższe szczegóły konstrukcyjne znane będą po konserwacji. Szczególnie ważna, w dokonywaniu rekonstrukcji grubości ścianek analizowanych tutaj naczyń, wydaje się być długość nitów.

⁵ Pojemność wiader obliczono korzystając ze wzoru: $V = 1/3 \pi h (R^2 + Rr + r^2)$, gdzie R – to promień podstawy dolnej, r – promień podstawy górnej, h – wysokość. Nie zachowała się pierwotna grubość drewnianych ścianek, mająca istotny wpływ na wartości promieni używanych w obliczeniach. Nie znając więc tych wartości przyjęto trzy hipotetyczne warianty grubości klepek. Przy założeniu, że pojemniki te wykonano z materiału o średniej grubości 0,5 cm, to pojemność ich wynosiłaby: 2,91 l dla wiadra z grobu 37 oraz 3,27 l dla egzemplarza z grobu 69. Przy grubości ścianki 0,7 cm pojemność powyższych naczyń wynosiłaby kolejno 2,76 l i ok. 3,1 l, natomiast przy grubości 1 cm – 2,5 l oraz 2,9 l. Uśredniając grubość pobocznic naczyń, uwzględniono fakt, że klepki cechowały się różną grubością; większą przy dnie, mniejszą u góry.

chodzącego z Czerska, pow. Piaseczno (grób 609). Przy pierwszym okazie zarejestrowano nity-gwoździe, białe pierwotnie w cisowe klepki pojemnika, których długość pozwoliła odtworzyć grubość ścianek, mieszczącą się w przedziale 0,6-0,8 cm (Morawski, Zaitz 1977, 138). W przypadku pojemnika z Czerska grubość klepek określono na ok. 0,4-0,6 cm (Bronicka-Rauhut 1998, 97). Na bazie przedstawionych powyżej obliczeń pojemności wiader odkrytych na cmentarzysku śródeckim, podjęto próbę porównania uzyskanych wyników z wielkościami charakteryzującymi pojemność tego typu naczyń, pochodzących z innych cmentarzysk z terenu Polski⁶. Uwzględniono wybrane egzemplarze wiader odkryte na cmentarzyskach w: Lutomiersku, pow. pabianicki, Sowinkach, pow. poznański, Czersku, oraz Starym Zamku, pow. wrocławski. Przy wyborze stanowisk nie kierowano się jakimś określonym kryterium, a starano się głównie o zaprezentowanie przykładów pochodzących z różnych obszarów Polski. W wyniku dokonanych obliczeń, stwierdzono iż bardzo znaczna część wiader pochodzących z cmentarzyska w Lutomiersku cechuje się małą pojemnością (por. tab. 1). W przypadku tego cmentarzyska analizie poddano 28 publikowanych okazów wiader (Nadolski, Abramowicz, Poklewski 1959). Najmniejsze wiadro (grób 96) miało pojemność 0,76 l, największe zaś 11,9-12,8 l (grób 3). Aż 9 wiader (ok. 30%) miało pojemność poniżej 3 l, natomiast połowa pojemników cechowała się pojemnością do 5 l (tab. 1). Stanowią one istotną ilościowo i odrębną grupę naczyń, różniącą się od form o dużej pojemności. Podobną sytuację zarejestrowano w przypadku materiałów z Sowinek, gdzie odkryto 11 wiader, z których 9 cechuje się zbliżonymi parametrami wielkościowymi (Krzyszowski 1995, 61). Obliczenia pojemności dokonano na przykładzie publikowanych (ilustracyjnie) wiader z grobów 148 i 151 (Krzyszowski 1995, 67, ryc. 9:4, 69, 11:10). Uzyskane wyniki wynosiły kolejno 1,75 l i ok. 5,8 l. Pierwszą wartość odnieść można zapewne do pozostałych ośmiu egzemplarzy należących do tej samej kategorii wielkościowej. W przypadku wiadra z Czerska (Bronicka-Rauhut 1998, 40 oraz 234, ryc. 83:5) obliczenia dokonano na podstawie jedynego odkrytego okazu nadającego się do rekonstrukcji. Uzyskany wynik wynosi 1,73 l. Analogiczne pomiary i obliczenia wykonano dla 4 wiader odkrytych na nekropoli w Starym Zamku (Wachowski, Domański 1992). Uzyskane wyni-

⁶ Obliczenia oparto na informacjach zawartych w opisach wiader oraz posilkowano się stroną ilustracyjną wybranych publikacji.

ki mieszczą się w granicach: 1,5-2,4 l. W oparciu o literaturę przedmiotu wolno sądzić, iż okazy wiader rejestrowane na przykład na cmentarzyskach małopolskich charakteryzują się również zróżnicowanymi parametrami wielkościowymi. Średnice wylewów mieściły się w przedziale 11-14 cm (zwykle 12 cm), natomiast średnice den – 14-19 cm (zazwyczaj 15 cm), (Zoll-Adamikowa 1971, 115). Dolne granice owych przedziałów zdają się nasuwać przypuszczenie, że przynajmniej pewna część drewnianych pojemników wkładanych do grobów na tym terenie miała pojemność rzędu 2-3 l. Sugestie te znajdują zresztą potwierdzenie w materiałach pochodzących z cmentarzyska w Krakowie-Zakrzówku, gdzie – sądząc z publikowanych źródeł – odkryte pozostałości drewnianych wiader pochodziły raczej od egzemplarzy o małej pojemności (Morawski, Zaitz 1977, 138 in.).

Rezultaty powyższych obserwacji odniesiono do wyników badań nad wytwórczością bednarską głównie w dwóch ośrodkach osadniczych: Gdańsku i Opolu-Ostrówku (por. Barnycz-Gupieniec 1959; Kaźmierczyk 1965). Pojemność wiader odkrytych w Gdańsku, określona na podstawie pozyskanych fragmentów, mieściła się w przedziale 4-11 l. R. Barnycz-Gupieniec przyjmuje, iż najczęściej używane były wiadra o pojemnościach 6, 7 i 10 l (Barnycz-Gupieniec 1959, 35). Pojemność wiader z Opolu-Ostrówka jest zbliżona do wartości przedstawionych w przypadku okazów gdańskich. Najmniejsze naczynie mieściło ok. 4-5 l, największe zaś 14 l (Kaźmierczyk 1965, 484 i 496; por. także Gediga 1970, 127, ryc. 15; Bukowska-Gedigowa, Gediga 1986, 145, ryc. 56:1, 162, ryc. 65:2, 205, ryc. 86:1 i inne). Z powyższymi ustaleniami korespondują również materiały pochodzące z Ostrowa Lednickiego, pow. gnieźnieński, gdzie odkryte fragmenty wiader reprezentują przeważnie formy o pojemności większej niż 4-5 l (Stępnik 1996, 275, tabl. III). Jak sądzi J. Kaźmierczyk, wiadra o pojemności 4-5 l nie były wykorzystywane do noszenia wody, gdyż byłyby mało praktyczne, a służyły prawdopodobnie do przenoszenia bardziej cennych płynów. Podkreśla się tutaj również ozdobny wygląd niektórych naczyń o małych pojemnościach, co dodatkowo świadczyłoby o ich specjalnym – być może okazjonalnym – przeznaczeniu (Kaźmierczyk 1965, 497)⁷.

⁷ W Opolu-Ostrówku natrafiono na dwa kablaki wiader, na których zarejestrowano cynową powłokę, świadczącą o dbałości o walory estetyczne przy produkcji niektórych pojemników drewnianych, co miałyby sugerować ich specjalne przeznaczenie (Kaźmierczyk 1965, 497).

Tab. 1. Pojemności wiader z wybranych stanowisk nekropolicznych
Tab. 1. Volumen von Eimern auf den gewählten nekropolischen Fundstellen

Stanowisko	Grób	Pojemność (w litrach)	
		grubość ścianki 0,5 cm	grubość ścianki 1 cm
Lutomiersk	1	6,29	–
	3	12,8	11,9
	4	3,76	–
	5	4,18	–
	6	6,4	–
	9	2,24	–
	10	1,86	–
	10	7,45	–
	11	7,5	6,85
	15	1,7	–
	16	4,7	–
	18	1,78	–
	22	8,92	8,18
	27	1,8	–
	55	8,57	9,36
	57	4,59	–
	73	4,59	–
	73	10,57	9,74
	74	9,29	8,53
	89	1,78	–
90	2,82	–	
91	5,12	–	
92	8,79	8,01	
95	8,53	7,81	
96	0,76	–	
108	1,1	–	
1/41	7,7	7,04	
11/41	7,9	7,23	
Czersk	609	1,73	–
Sowinki	148	1,75	–
	151	5,8	–
Stary Zamek	40	2,41	–
	44	1,43	–
	45	2,02	–
	95	1,55	–
Poznań- Śródka	37	2,91	2,5
	69	3,27	2,9

W oparciu o powyższe spostrzeżenia dotyczące pojemności wiader odkrytych na wybranych cmentarzyskach z terenu Polski oraz w wyniku konfrontacji uzyskanych rezultatów z danymi pochodzącymi z badań nad wczesnośredniowieczną wytwórczością bednarską w Gdańsku i Opolu-Ostrówku oraz Ostrowiu Lednickim, stwierdzić należy, iż poważną część naczyń tego typu, pochodząca z grobów charakteryzuje się zdecydowanie mniejszą pojemnością niż okazy odkrywane na osadach z tego okresu. Zastanawiać tutaj może walor praktyczno-użytkowych pojemników. Nie sądzę, by mogły być używane do podobnych celów co naczynia tego typu o znacznie większej pojemności (np. 10 l). Nasuwa się tutaj sugestia łączenia wiader z nekropoli (przynajmniej znacznej części tych naczyń) z wyłącznie ich pogrzebowym charakterem, stąd wolno przypuszczać, iż były one wykonywane w celach obrzędowych i zapewne nie znajdowały zastosowania w codziennym użytkowaniu. O powyższym specjalnym (funeralnym) przeznaczeniu części wiader świadczyć może również obecność okazów okutych ozdobną blachą, które na osadach występują niezmiernie rzadko. Wiadra takie znamy choćby z wymienianych wyżej stanowisk nekropolicznych (Lutomiersk, Czersk, Sowinki). Są wśród nich zarówno okazy o małych, jak i dużych pojemnościach (por. np. Krzyszowski 1995, 69, ryc. 11:10). Sądzić więc można, że mamy do czynienia w przypadku wiader o mniejszych rozmiarach oraz okazów okutych blachą z naczyniami grobowymi. Zwrócić należy również uwagę na fakt podkreślony przez J. Kaźmierczyka w analizie materiałów bednarskich z Opola-Ostrówka, iż zastanawiające jest podobieństwo, jeżeli chodzi o wielkość i formę, jednego z odkrytych na tym stanowisku kubka do niektórych wiader z Lutomierska (Kaźmierczyk 1965, 492-493). Być może, w przypadku niektórych znalezisk grobowych można mówić o połączeniu formy i funkcji obydwu typów naczyń (tj. kubka i wiadra). Jak się wydaje, jest to zjawisko o szerszym zasięgu, obejmujące wiele innych elementów obrządku pogrzebowego. Egzemplifikację powyższego stanu zdają się potwierdzać hipotezy dotyczące wielkości, formy oraz pewnych cech techno-stylistycznych części naczyń ceramicznych pochodzących z cmentarzysk „szkieletowych” z tego okresu. Stwierdza się w tym przypadku małe rozmiary oraz regresywność cech technicznych, odnoszących się do ogólnego sposobu wykonania części naczyń pochodzących z grobów. Jest to istotna przesłanka pozwalająca podkreślać, szczególnie w takich przypadkach, grobową funkcję tych pojemników, związaną integralnie z obrzędami pogrzebowymi

(por. Gąssowski 1952, 161 in.; Marciniak 1960, 167; Szymański 1963, 182; Zoll-Adamikowa 1971, 111 in.; Bulska, Wrzesińscy 1996, 345 in.). Nie od rzeczy będzie też wspomnieć o ewentualnym symbolicznym i praktycznym wymiarze zwyczaju wkładania do grobów naczyń o małej pojemności. Z jednej strony bowiem możemy tu mieć do czynienia z deponowaniem naczyń, które będąc repliką form używanych w zwykłych zajęciach domowych, poprzez swe okazjonalne użycie związane z kultem zmarłych, nabierały symbolicznego charakteru. Z drugiej zaś strony praktyczna wymowa użycia małych pojemników wiązać się może z indywidualnym charakterem wyposażenia grobowego, dostosowanego do „potrzeb” zmarłego.

Wiadro z grobu 69 na Śródcie zostało wykonane z drewna cisowego (*Taxus sp.*), natomiast w przypadku drugiego egzemplarza określenie gatunku drewna, okazało się niemożliwe. Wydaje się, że drewno cisowe, oprócz sosnowego, było dość często wykorzystywane do wyrobu tego typu naczyń, używanych w obrządku pogrzebowym, choć nasze wnioski ogranicza dość znacznie brak analiz gatunkowych drewna w opracowaniach stanowisk nekropolicznych (głównie w odniesieniu do starszych badań) lub zły stan zachowania drewnianych szczątków, wykluczający przeprowadzenie ekspertyzy. Uniemożliwia to więc skonfrontowanie danych odnoszących się do surowca z cmentarzysk z wynikami badań na osadach z tego okresu. Z terenu Wielkopolski dysponujemy na przykład analizami gatunkowymi dla wiader z Sowinek. Pojemniki te wykonane zostały z drewna cisowego lub sosnowego (Krzyszowski 1995, 61). Z terenów spoza Wielkopolski przytoczyć można jeden przykład wiadra, ze wspomnianego wyżej grobu 69 z Krakowa-Zakrzówka, dla którego wykonano analizę surowcową. Również w tym przypadku stwierdzono użycie drewna cisowego. Jak się wydaje stosowanie określonych gatunków drewna do wyrobu naczyń, podyktowane było przede wszystkim względami praktycznymi, wynikającymi z dostępu wytwórców do określonych typów surowca oraz z właściwości technicznych istotnych w procesie produkcji, jak i w czasie użytkowania. O stronie praktyczno-użytkowej wyrobów z określonych gatunków drewna świadczą również znaleziska wiader cisowych i dębowych z okresu późnorzymskiego na terenie Polski (Szydłowski 1984, 52 in.). Stosowanie surowca cisowego wiązało się więc z jego trwałością i odpornością na temperaturę i wilgoć, co było niewątpliwie istotne w przypadku naczyń służących do przechowywania płynów (Szydłowski 1984, 52). Podkreśla się również wyż-

szość techniczno-użytkową drewna cisowego nad sosnowym. Przedmioty wykonane z surowca cisowego nie pękają i nie pączą się przy wysychaniu, a ponadto nie zmieniają się ich rozmiary na skutek zmian wilgotności i temperatury (Molski 1968, 494).

O popularności drewna cisowego we wczesnośredniowiecznej wytwórczości bednarskiej świadczą materiały pochodzące np. z Opola-Ostrówka, gdzie aż 49,5 % wyrobów wykonano właśnie z tego surowca (Każmierczyk 1965, 473).

II. KONSTRUKCJE DREWNIANE

Na cmentarzysku śródeckim zarejestrowano kilkanaście form zastosowania drewna do budowy konstrukcji grobowych. Obecność powyższych urządzeń stwierdzono w przypadku 43 pochówków, na ogólną liczbę 168 zarejestrowanych grobów⁸. Uwzględniając jednak fakt, że duża część pochówków uległa zniszczeniu, uniemożliwiającemu dokonanie szczegółowej deskrypcji cech rytuału pogrzebowego, wydzielić można 71 grobów o czytelnym układzie poszczególnych elementów charakteryzujących pochówek. Podejmując zatem próbę określenia procentowego udziału grobów, w których stwierdzono drewnianą konstrukcję, w ogólnej liczbie pochówków, należy rozpatrywać je tylko w odniesieniu do wydzielonych powyżej 71 grobów. Opierając się więc na zaprezentowanych tu kryteriach, odsetek pochówków z konstrukcjami drewnianymi wynosi dla cmentarzyska śródeckiego (na obecnym etapie badań) 60,6%. Stan zachowania konstrukcji drewnianych w 41 grobach umożliwił dokonanie klasyfikacji typologicznej (tab. 3), natomiast w dwóch przypadkach (groby 1 i 23) było to niemożliwe⁹. Odnotowano wyłączone zastosowanie drewna sosnowego (*Pinus sp.*) do budowy omawianych urządzeń grobowych. Dranice, z których zbudowane były poszczególne elementy konstrukcji łączone były prawdopodobnie za pomocą drewnianych czopów (por. Miśkiewicz 1967, 128; Kaszewscy 1971,

366, Mendyk 1989, 189; Bronicka-Rauhut 1998, 14) bądź na tzw. wpust (por. Każmierczyk, Wachowski 1976, 106; Petzel, Wetzel 1984, 89). Niekiedy również, jak dowodzą przykłady konstrukcji trumiennych zarejestrowane w Przemyślu, ścianki skrzyni połączone na wpust (tzw. przyczołki, czyli ścianki krótsze wpuszczone były w ścianki boczne) spajano ze sobą dodatkowo drewnianymi kołkami (Kunysz 1968, 18, por. także 14, ryc. 6b). Zapewne pojedyncze egzemplarze gwoździ odkryte w kilku grobach (nr 1, 17 i 43) należy traktować w kategoriach symbolicznych (por. Rauhutowa 1988, 112; Wrzesińscy 1993, 173). Przypuszcza się, w oparciu również o analogie etnograficzne, że żelazo posiadało właściwości magiczne (Fischer 1921, 160). Istnieją hipotezy traktujące użycie w grobach pojedynczych gwoździ jako przejaw zabiegów o charakterze apotropaicznym – „przybijanie” nimi odzieży zmarłego do ziemi miało na celu zatrzymanie pochowanego osobnika w grobie i uchronienie tym samym żyjących przed jego ewentualnym negatywnym działaniem (Sós 1960, 244). Interesujących przykładów w tym względzie dostarczają stanowiska nekropoliczne z terenu Meklemburgii, gdzie rejestrowano wielokrotnie w obrębie jam grobowych pojedyncze egzemplarze (1-2 szt.) gwoździ, których nie można zapewne łączyć z drewnianymi konstrukcjami grobowymi (Schmidt 1992, 25). Zwraca się również uwagę na długość odkrywanych na cmentarzyskach gwoździ. Wg V. Schmidta gwoździe spajające drewniane elementy konstrukcji grobowych miały długość przynajmniej 6 cm (Schmidt 1992, 25), co jest w pełni uzasadnione biorąc pod uwagę grubość stosowanych dranic. Tylko w trzech przypadkach grobów śródeckich (nr 1, 21 i 67) można domniemywać o obecności pojedynczych okuć żelaznych (mocowanych bez użycia gwoździ). Zarówno forma, jak i wielkość odkrytych elementów oraz analogie z innych stanowisk nekropolicznych¹⁰ su-

⁸ Podkreślić tutaj należy, że lista 168 wszystkich pochówków odkrytych do tej pory na cmentarzysku śródeckim obejmuje zarówno groby *sensu stricto*, rozumiane jako pewna integralna całość, w skład której wchodzi zazwyczaj: wkop grobowy, szkielec i wyposażenie oraz pochówki reprezentowane przez pojedyncze kości ludzkie, pochodzące ze zniszczonych grobów. Pochówki usytuowane w niższych partiach cmentarzyska niszczone były przez wkopy grobów młodszych, zaś te ostatnie narażone były szczególnie na destrukcyjny wpływ późniejszego osadnictwa. Wraz z niszczeniem grobów następowała degradacja drewnianych elementów konstrukcji grobowych. Sądzić więc należy, że pierwotny odsetek grobów z konstrukcją drewnianą był większy. Świadczą o tym liczne niekiedy fragmenty drewna zarejestrowane w miejscach silnie zniszczonych pochówków.

⁹ W przypadku grobu 1 możemy mieć raczej do czynienia z fragmentem zniszczonej, bliżej nieokreślonej obstawy grobowej, natomiast w grobie 23 są to pozostałości albo obstawy, albo dranicy przykrywającej zmarłego osobnika.

¹⁰ Różne formy okuć żelaznych znane są np. z cmentarzysk w: Cedyni, pow. Gryfino, stan. 2 (Malinowska-Łazarczyk 1982, 156, tabl. XXIV), stan. 2a (Porzeziński 1992, 213, ryc. 17j-l), Żółtej Pińczowskiej, pow. Pińczów (Miśkiewicz 1967, 118, tabl. VI), Czersku (Bronicka-Rauhut 1998, 234-235, ryc. 83), Sowinkach (Krzyszowski 1995, ryc. 10) oraz na Ostrowiu Tumskim (Górecki 1991, 125, ryc. 4:2-5; 1996, 146-147).

gerują, że mogą to być okucia drewnianych konstrukcji grobowych, choć wydaje się, że podobnie jak w przypadku gwoździ, ich pojedyncze występowanie nie miało tutaj charakteru praktycznego, a bardziej symboliczny. Forma i wielkość okucia z grobu 67 sugerują, że dranice użyte do budowy konstrukcji drewnianej miały pierwotnie grubość ok. 2,5 cm, co jest zgodne ze spostrzeżeniami, dotyczącymi grubości dobrze zachowanych elementów drewnianych, rejestrowanych w obrębie jam grobowych. Trafna zapewne jest obserwacja J. Bronickiej-Rauhut (1998, 14), dotycząca szczególnego związku okuć żelaznych z pochówkami jednostek o wysokim statusie społecznym (por. grób 609 z Czerska, groby 2, 3, 7 z Ostrowa Lednickiego oraz grób 148 z Sowinek). Nie stwierdzono zależności między płcią i wiekiem, a obecnością bądź brakiem konstrukcji drewnianej; stwierdzono ją zarówno w grobach dzieci, jak i osobników dorosłych (we wszystkich przedziałach wiekowych) obydwu płci. Nie odnotowano ponadto preferencji poszczególnych typów konstrukcji w określonych grupach płci, wieku, jak i w przypadku grobów cechujących się pewnymi zbieżnościami w zakresie ilości i jakości wyposażenia. Mimo powyższych spostrzeżeń, stwierdzić należy pewną prawidłowość polegającą na częstszym stosowaniu konstrukcji drewnianej w najmłodszych podgrupach wiekowych, wchodzących w skład wydzielonych głównych kategorii wieku. Pewne odstępstwo od tej reguły stanowią pochówki męzczyzn, wśród których częściej chowano w konstrukcji drewnianej osobników w wieku średnim (*Maturus*) niż młodszym (*Adultus*), (por. tab. 2).

Dobry stan zachowania elementów konstrukcyjnych (we wszystkich przypadkach była czytelna

struktura drewna, umożliwiająca identyfikację gatunkową) w jamach grobowych, pozwoliła przeprowadzić klasyfikację form. Wszystkie formy zestawiono w ramach czterech głównych grup (typów). Tworzyły je: pojedyncze dranice stanowiące rodzaj przykrycia, obstawy/szalunki, trumny oraz kłoda. W ramach niektórych typów wyróżniono podtypy i odmiany (ryc. 3 i 7)¹¹.

Typ I – wyróżniała obecność dranicy (lub dranic) ułożonej poziomo na i/lub nad zmarłym, stanowiącej rodzaj jego przykrycia. Pojedyncze dranice stwierdzono w grobach 33, 34, 53 i 79), natomiast podwójne w grobie 32. W przypadku grobu 32, dranice ułożone były jedna nad drugą, w grobie 53 deska przykrywała przynajmniej nogi (niewykluczone, że w tym przypadku, należy liczyć się z obecnością dranicy przykrywającej pierwotnie zmarłego osobnika na całej długości, gdyż grób zachował się jedynie częściowo), zaś w grobie 34 pozostałości deski stwierdzono na miednicy. Podobne rozwiązania konstrukcyjne stwierdzono np. w Młodzikowie, pow. Środa Wielkopolska (Leciejewicz, Łosiński 1960, 158) i Kruszy Zamkowej, pow. inowrocławski (Mendyk 1989, 184).

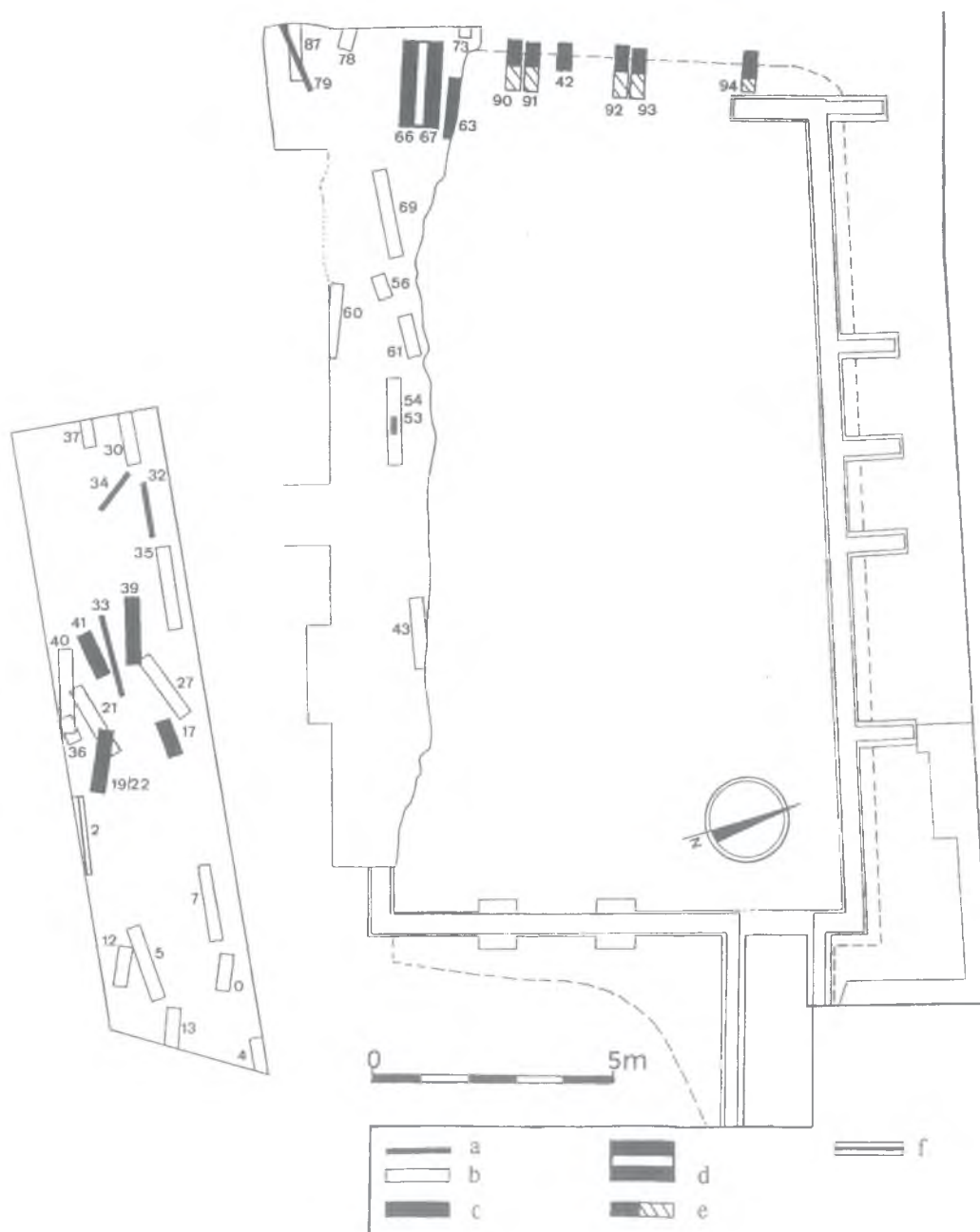
Typ II – jego zasadniczą cechą było zabezpieczenie zmarłego przez ustawienie obok bądź wokół niego dranic (od 1 do 4). W zależności od ilości użytych elementów konstrukcyjnych (od pojedynczych dranic aż po formy zbliżone wyglądem do trumien, pozbawione jednak bądź wieka, bądź dna), wydzielono kilka podtypów i odmian. Typ II stanowi najbardziej powszechną kategorię drewnianych urządzeń grobowych na Śródce – stwierdzono ją w 23 grobach, co stanowi 53,5% wszystkich pochówków z drewnianymi konstrukcjami (ryc. 7). W ramach powyższego typu wydzielić więc można:

Tab. 2. Podział grobów z konstrukcjami drewnianymi według kryterium płci i wieku
Tab. 2. Aufteilung der Gräber mit Holzkonstruktionen nach Geschlecht und Alter

Grupa dzieci		Grupa młodocianych		Grupa dorosłych											Grupa nieokreślona wiekowo
Infans I	Infans II	Juvenis	Juvenis/Adultus	kobiety					mężczyźni			płeć nieokreślona			
				Adultus	Maturus	Maturus/Senilis	Senilis	nieokreślony	Adultus	Maturus	Senilis	Maturus	Senilis	Dorosły	
8	3	2	1	7	3	1	1	1	2	4	2	2	1	1	2

¹¹ Prezentowana poniżej typologia form konstrukcyjnych jest rozwinięciem podziału zastosowanego w opracowaniu wyników badań w latach 1996-97 (Pawlak 1998a) o efekty prac prowadzonych w 1994 roku. Rozróżnienia form dokonano w sposób umożliwiający jego rozbudowę w przypadku kontynuacji badań.

Ryc. 3. Poznań, Rynek Śródecki 4. Lokalizacja grobów z drewnianą konstrukcją:
 a – pojedyncza deska przykrywająca zmarłego, b – obstawa (szalunek), c – trumna pojedyncza,
 d – trumna podwójna (pochówki 66 i 67), d – trumna zarejestrowana jedynie w profilu wykopu (rys. E. Pawlak)
 Abb. 3. Poznań, Rynek Śródecki 4. Lage der Gräber mit einer Holzkonstruktion.
 a – einfaches Brett über dem Toten, b – Schalung, c – Einzelsarg, d – Doppelsarg (Bestattungen 66 und 67),
 e – nur in der Grabungswand erkennbarer Sarg (Gez. von E. Pawlak)

Typ IIa – pojedyncze dranice ułożone wzdłuż szkieletu po jednej jego stronie (groby 7, 37, 60, 78 i prawdopodobnie 73, 87 i 93), stanowiące przykład obstawy o najprostszej formie.

Typ IIb – stanowiły dwie długie dranice ustawione wzdłuż pochowanego osobnika oraz pozostałości jednej deski, przykrywającej lewe ramię zmarłego. Powyższy podtyp zarejestrowano jedynie w przypadku pochówku 35. Dodatkowo w grobie tym

odkryto pod czaszką i pod deskami bocznymi szalunku intensywnie brunatną próchnicę drzewną, co stanowiło zapewne relikwiarz poprzecznie podłożonej dranicy, stanowiącej pierwotnie rodzaj oparcia.

Typ IIc – podobnie, jak w przypadku podtypu IIb, są to dwie dranice ustawione wzdłuż szkieletu, dodatkowo zaopatrzone w rodzaj wieka (pokrywy). Podtyp ten odnotowano w grobach 30 i 69. Wydaje się jednak, że w tych przypadkach pokrywy miały

mniej trwały charakter niż wieka zarejestrowane we właściwych trumnach, czego świadectwem są jedynie bardzo liczne szczątki drewna nad szkieletem (grób 69), bądź intensywnie brunatnej próchnicy w tym miejscu (grób 30). Analogicznie do przypadku stwierdzonego w podtypie IIb, zarejestrowano w obydwu grobach pozostałość poprzecznej podkładki (dranicy), stanowiącej oparcie dla zmarłego, jak i boków obstawy.

Typ II d – konstrukcja składała się z trzech dranic; dwie ułożone wzdłuż szkieletu stanowiły boki obstawy, jedna natomiast tworzyła dno. Zapewne dno, jak i ścianki były pierwotnie ze sobą spojne. Powyższy przykład stwierdzono w grobie 56, w którym dodatkowo wzdłuż jednej ze ścianek szalunku zarejestrowano obecność kilku kamieni średniej wielkości, podpierających bok konstrukcji.

Typ II e – stanowiły regularne, prostokątne obstawy (zbudowane z czterech boków ustawionych wokół zmarłego). Ten rodzaj konstrukcji stwierdzono w przypadku trzech pochówków (nr 0, 54 i być może 61). W grobie 54 odnotowano wertykalne ustawienie dranic, tworzących boki krótsze. W ramach tego podtypu wydzielono trzy odmiany:

Typ II e:1 – elementem wyróżniającym jest obecność reliktywów poprzecznej podkładki, na wysokości głowy zmarłego osobnika, co zarejestrowano w grobie 13¹².

Typ II e:2 – za podstawowe kryterium wyróżniające uznano obecność uchwytów, służących do przenoszenia konstrukcji. Efekt ten uzyskano dzięki odpowiednio wystającym (na ok. 7-8 cm), poza zasadniczą długość obstawy, bokom dłuższym. Konstrukcję tę stwierdzono w grobach 4 i 5 (por. Plate 1976, 226, ryc. 4:1, 2 i 10).

Typ II e:3 – podstawowym wyróżnikiem jest obecność w górnej części konstrukcji dwóch poprzeczek (na wysokości miednicy i stóp), stanowią-

cych reliktywów elementów wzmacniających skrzynię. Pod względem formalnym jest to urządzenie zbieżne z przykładami reprezentującymi podtyp II e:2; boki dłuższe wystawały na ok. 6 cm poza zasadniczą długość obstawy pełniąc rolę uchwytów. Powyższą formę odkryto w grobie 12.

Typ II f – tworzyła prostokątna obstawa zaopatrzona w dno. Boki dłuższe wystawały nieco poza zasadniczą długość konstrukcji (na ok. 7-8 cm), tworząc rodzaj uchwytów. Ten podtyp stwierdzono w grobie 40.

Typ II g – są to prostokątne, regularne obstawy wokół szkieletu oraz zachowane w różnym stopniu relikty drewnianych przykryć (wiek). Do tego podtypu zaliczono cztery groby: 21, 27, 36 i prawdopodobnie 43. Zmarłą w grobie 21 przykryto dranicą o szerokości ok. 38-40 cm, która pierwotnie wsparta była na ściankach bocznych obstawy, natomiast w grobach 27 i 36 odkryto, w granicach szalunku (w jego stropowej partii), liczne płyty drewna, będące prawdopodobnie pozostałością przykrycia, zapewne o mniej trwałym charakterze. Niewykluczone, że mamy tutaj do czynienia albo z wiekami wykonanymi z dranic o małej grubości, albo przykrycie mógł stanowić nieco inny materiał, na przykład warstwa złożona z płatów kory, stąd obecność silnie rozłożonych szczątków drewna oraz próchnicy drzewnej¹³. Szalunek w grobie 21 zaopatrzony był na narożach w 4 uchwyty; przy czaszce bok krótszy wystawał nieco (na 5-6 cm) poza zasadniczą szerokość konstrukcji, natomiast przy stopach wystawały boki dłuższe¹⁴. W grobach 27 i 36 tylko jeden z boków dłuższych wystawał poza szalunek. W grobie 36 odnotowano (na wysokości klatki piersiowej) obecność poprzeczki (drażka), pełniącej zapewne funkcję wzmacniającą (i spajającą) całą konstrukcję od góry, jak i stanowiącą oparcie dla wieka.

W przypadku dwóch pochówków (1 i 23) odkryte szczątki drewna interpretować należy jako pozostałości obstawy, jednakże ich stan zachowania, wynikający z dużego stopnia zniszczenia, uniemożliwia dokonanie klasyfikacji typologicznej.

W związku z zarejestrowanymi odmianami obstaw drewnianych przedstawić warto pewne spostrzeżenia natury techniczno-użytkowej. Otóż w przypadku prawie wszystkich zaprezentowanych

¹² Wyeksplorowano jedynie część zachodnią grobu, stąd trudno dokładnie określić kompletny kształt drewnianej konstrukcji. Założyć można, że liczba poprzeczek podłożonych pod szkielet i obstawę zarazem, była pierwotnie większa, stąd więc we wcześniejszych publikacjach zaproponowano rekonstrukcję hipotetycznej formy, uwzględniającą obecność dwóch dodatkowych poprzeczek na wysokości miednicy i stóp pochowanego osobnika (por. Pawlak 1997; tenże 1998b). Przy dokonaniu rekonstrukcji formy obstawy z trzema poprzeczkami posłużono się analogicznymi przykładami zarejestrowanymi na niepublikowanym obszarze, do tej pory, wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z XI-XIII wieku w Dębczynie, pow. białogardzki, stan. 53, na którym badania prowadził mgr Andrzej Sikorski z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu. Pragnę w tym miejscu podziękować mgr. A. Sikorskiemu za udostępnienie wyników swoich prac.

¹³ Przypadek przykrycia zmarłego korą brzoźową znany jest na przykład z Kijowa (Karger 1958, 158).

¹⁴ Konstrukcje z wystającymi poza zasadniczą szerokość szalunku bokami krótszymi znane są na przykład ze Starého Města (Hrubý 1955, 59, ryc. 4:1-9) i Oldenburga, Kr. Eberswalde (Gabriel 1987, ryc. 8).

przykładów, oprócz form tworzących typy IIc i IIg, nie stwierdzono reliktyw drewnianych przykryć-wiek. Nasuwają się tutaj pewne wątpliwości co do funkcjonalności samych obstaw *sensu stricto*, tj. form bez wiek, które zapewne nie mogły stanowić wystarczającego zabezpieczenia zmarłego przed bezpośrednim kontaktem z ziemią. Wydaje się więc logicznym, że zmarłego pochowanego w obrębie szalunku, chroniono od góry, stosując rodzaj nierejestrowalnego archeologicznie przykrycia-derki, które stanowić mogła na przykład skóra. Interesujących danych w tym względzie dostarczają materiały nekropoliczne z Kijowa, gdzie wokół niektórych szkieletów zarejestrowano obecność gwoździ żelaznych wbitych pionowo w ziemię, co interpretowane jest jako sposób przytwierdzenia nieokreślonego bliżej przykrycia – maty bądź plecionki (Karger 1958, 157). W przypadku odmiany IIe:3 odkryto dwie poprzeczki spajające konstrukcję obstawy/szalunku od góry, stąd przypuszczenie, że elementy te stanowiły dodatkowo oparcie dla przykrycia wykonanego zapewne z surowca innego niż drewno. Sądzić można, że ciało zmarłego izolowano również od podłoża. Niekiedy plamista struktura spągu jamy grobowej interpretowana jest jako efekt wyścielenia dna grobu warstwą siana, słomy, liści, wiórow bądź pierza (Petzel, Wetzel 1984, 89; Rejholcová 1995, 17). Zastosowanie określonych typów obstaw z dnem (IIId, IIIf i być może IIe:1) umożliwiało transport zmarłego na cmentarz, natomiast w przypadku form, w których nie stwierdzono reliktyw den, konstruowano owe szalunki zapewne już w jamie grobowej, prawdopodobnie tuż przed złożeniem nieboszczyka do grobu, choć niewykluczone, że najprostsze formy budowano już po tej czynności. W przypadku konstrukcji zaopatrzonej w uchwyty-nosidła posiadamy dość bliskie analogie z nekropoli na Ostrowiu Lednickim (Górecki 1996, 143, ryc. 3). Drewniane obstawy mające dno (głównie typy IIId i IIIf)¹⁵ mogły spełniać, oprócz funkcji typowych urządzeń cmentarnych, rodzaj platform (mar), na których spoczywać mogli zmarli przed przeniesieniem na miejsce pochówku. Trudno jednakże jednoznacznie stwierdzić czy rytuał pogrzebowy ogółu ludności uwzględniał zwyczaj wystawiania nieboszczyka na marach na wzór przedstawień ikonograficznych

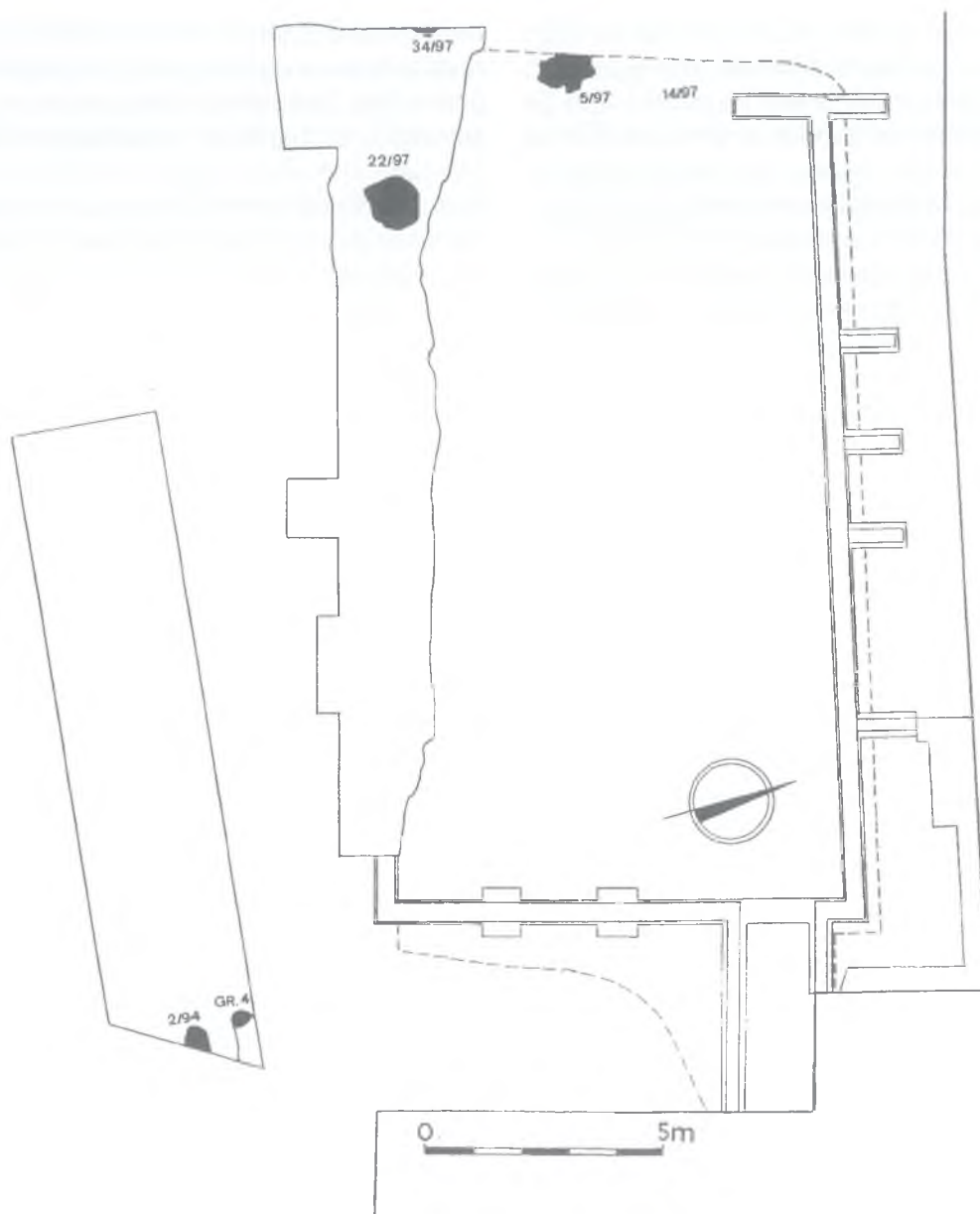
ilustrujących śmierć i rytuał pogrzebowy świętych oraz w oparciu o znaną nam z przekazów pisanych procedurę pośmiertną stosowaną w przypadku zmarłych dostojników kościelnych (Walter 1992, 158-165; Dąbrowska 1995, 161-162) oraz świeckich. Egzemplifikację pewnych szczegółów odnoszących się do organizacji pogrzebu władcy stanowić mogą XIV-wieczne źródła ikonograficzne (tzw. Kodeks Ostrowski), przedstawiające zmarłego Henryka Brodatego na marach, którego ciało umieszczono na podwyższeniu, na konstrukcji, zaopatrzonej w cztery uchwyty, przypominającej nosze, a więc służącej również do transportu nieboszczyka (por. np. Zientara 1997, ryc. 14).

Typ III – stanowią trumny, czyli skrzynie zamknięte z sześciu stron (tj. formy z dnem i wiekiem). Rozróżnienia form trumiennych dokonano na podstawie kryterium kształtu ich przekrojów poprzecznych. Ten rodzaj urządzenia grobowego stwierdzono w 11 grobach (17, 19/22, 39, 41, 42, 63(?), 66, 67, 90, 91 i 92). Dodatkowo w jednym z pochówków (grób 94), zarejestrowanym jedynie w małym fragmencie, liczyć się również należy z istnieniem omawianego typu konstrukcji drewnianej. Wielkość trumien, podobnie jak szalunków (obstaw), dostosowana była do wzrostu pochowanych osobników. Brak w tym przypadku wyraźnych odstępstw od powyższej reguły. W oparciu o pozyskane dane źródłowe, dokonać można rekonstrukcji wielkości form trumiennych. Średnia wielkość trumien dziecięcych, wynosiła: 106,6 (długość) x 32,3 (szerokość) x 23 cm (wysokość), natomiast w grobach osobników dorosłych parametry te wynosiły odpowiednio: 191,6 x 41,1 x 20,8 cm. W ramach trumien wyróżniono trzy podtypy:

Typ IIIa – reprezentuje w przekroju poprzecznym formę prostokątną. Jest to najbardziej powszechny typ trumny, odnotowany na cmentarzu-śródeckim; wystąpił bowiem w przypadku grobów 17, 39, 41, 63, 90, 91, 92 i prawdopodobnie 19/22 oraz 94 (?). Zarejestrowana wysokość poszczególnych form trumiennych była różna i wynosiła od 14-15 cm (np. grób dziecięcy 17) do 30 cm (np. grób 90). W przypadku grobów 41 oraz prawdopodobnie 17 i 39 trumny zaopatrzone były w uchwyty-nosidła, umożliwiające transport (ryc. 3)¹⁶. W grobie 41, w

¹⁵ Można się tutaj liczyć, podobnie jak w przypadku przykryć-wiek, z niemożnością identyfikacji powyższych elementów, głównie w przypadku grobów, w których szkielet spoczywał w słabo przepuszczalnym calcu w postaci gliny utwardzonej dużą ilością orsztynu, przez co proces destrukcji drewna postępował szybciej.

¹⁶ W przypadku grobów 90, 91, 92, 94 i w dużej części 63 mamy do czynienia jedynie z fragmentami pochówków, co związane jest w znacznym stopniu z ich zniszczeniem dokonanym przed podjęciem badań, stąd trudno ustalić szczegóły konstrukcyjne trumien. Podstawowych ustaleń odnośnie form urządzeń grobowych w tych przypadkach dokonano na podstawie analizy profilu wykopu.

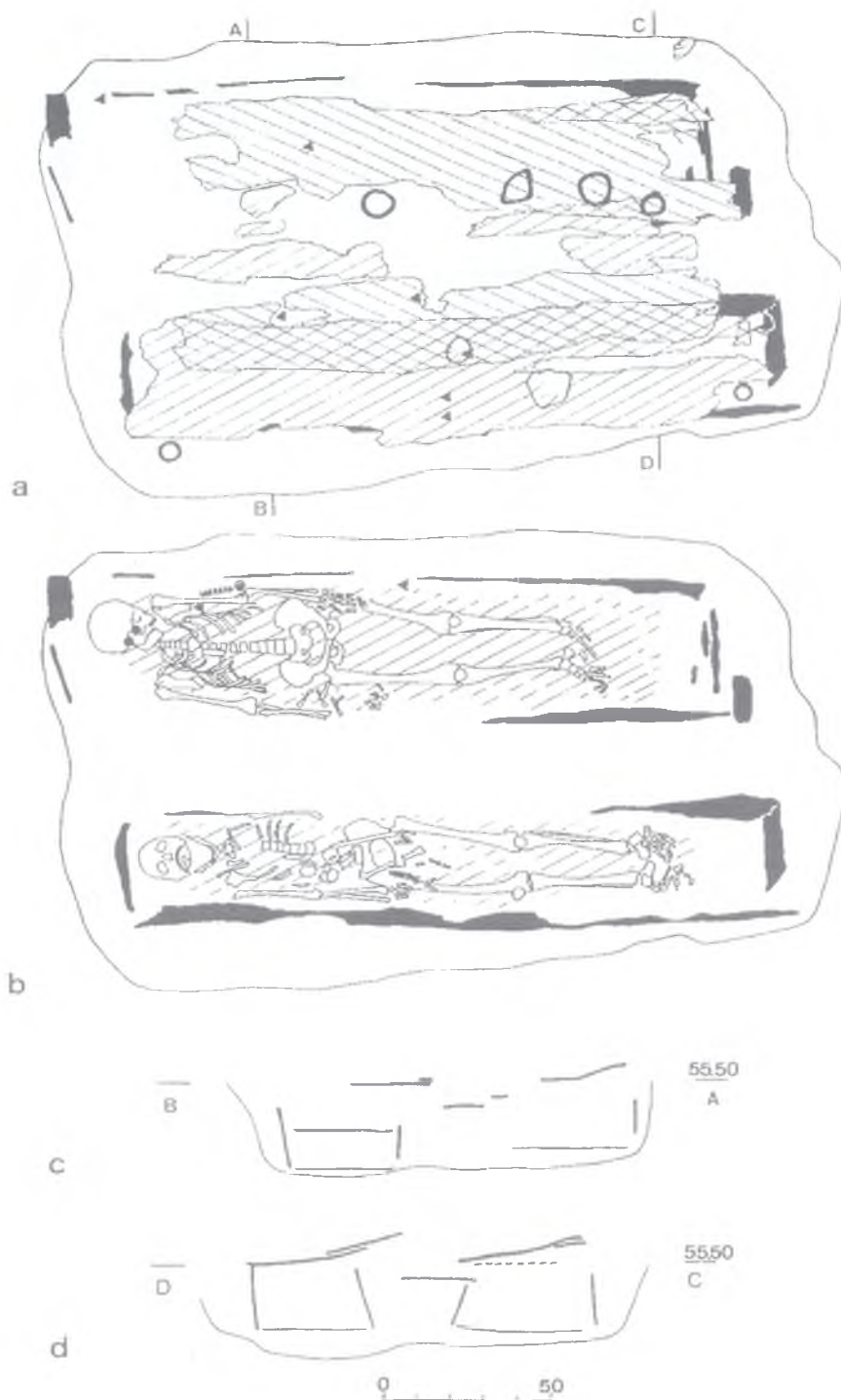

Ryc. 4. Poznań, Rynek Śródecki 4. Lokalizacja palenisk związanych funkcjonalnie z cmentarzyskiem (rys. E. Pawlak)
 Abb. 4. Lage der zweckmäßig mit dem Gräberfeld verbundenen Feuerstellen (Gez. von E. Pawlak)

dnie trumny, odkryto cztery otwory będące pozostałością po wbitych kołkach o średnicy: 3-7 cm i miąższości: 4-18 cm. Wystąpiły one z prawej (południowej) strony szkieletu: po jednym przy stopie i miednicy oraz dwa przy czaszce. Kołki te wbity zapewne przed nałożeniem wieka i uznać je należy za relikty praktyk cmentarnych, związanych ze sferą eschatologiczną.

Typ IIIb – zarejestrowany w przypadku grobów 66 i 67. Ze względu na swą wyjątkowość, forma ta zasługuje na bardziej wnikliwe omówienie. Obydwa pochówki usytuowane były obok siebie (na osi W-E), zawierały szkielety kobiet (obydwie zmarły w wieku *Senilis*), spoczywające w prostokątnych trumnach. Skrzynie trumienne usytuowane były w odle-

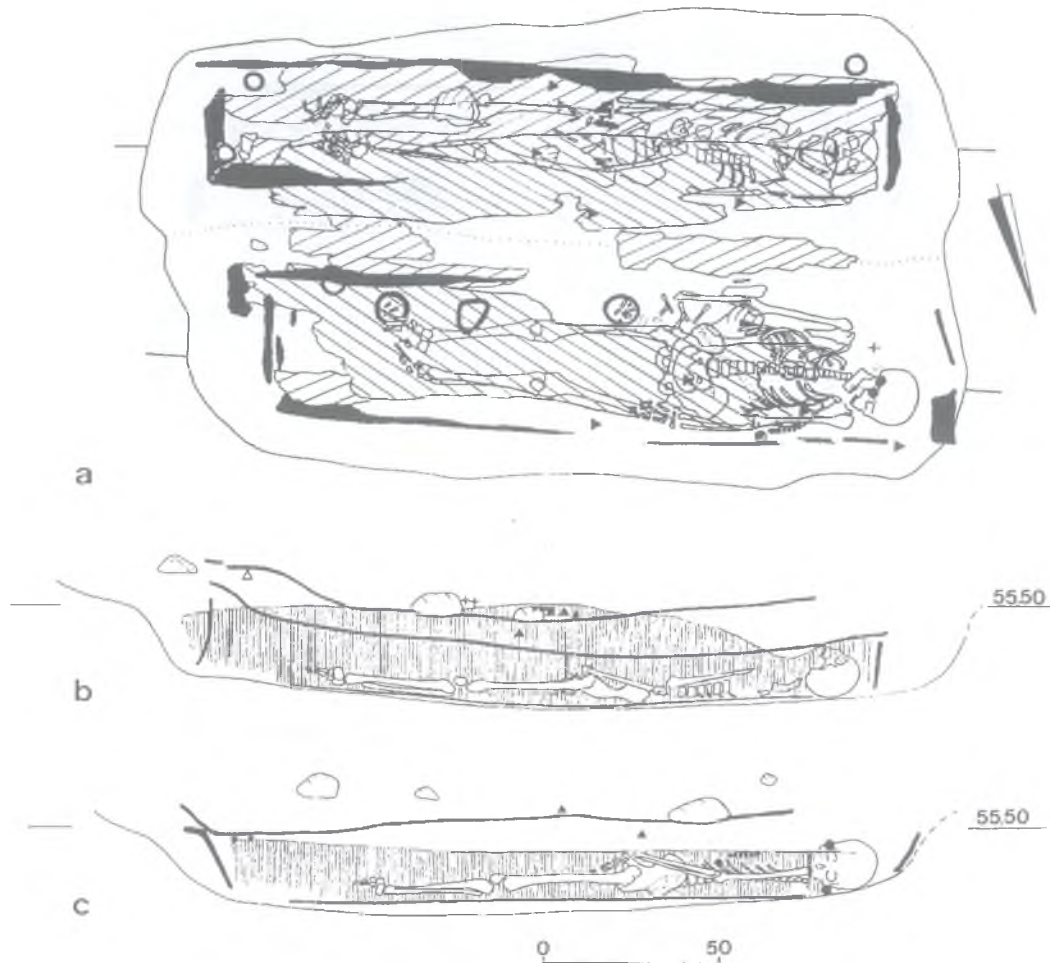
głości ok. 25-30 cm od siebie. Obydwie trumny przykryte były szerokimi (ok. 35-37 cm) dranicami, pełniącymi funkcję wiek. Pomiędzy nimi, na wysokości obydwu wiek, stwierdzono pozostałości dranic (bądź dwóch) łączącej owe skrzynie u góry, tworząc pierwotnie jednolitą płaszczyznę o całkowitej powierzchni 195 x 110 cm (czyli ok. 2,15 m²), co sugeruje przykrycie trumien wspólnym wiekiem (ryc. 3-6). W oparciu o rekonstrukcję sposobu ułożenia dranic tworzących wieko, stwierdzić należy, że najpierw pochowano kobietę w grobie 66, a następnie (albo niemal równocześnie, albo dopiero po pewnym czasie) ustawiono obok trumnę drugiego osobnika, nie mającą początkowo wieka, następnie ułożono dranicę wspierając ją na wieku trumny 66, z

Ryc. 5. Poznań, Rynek Śródecki 4: a-b – rzuty poziome grobów 66 i 67 (a – zarys elementów drewnianej konstrukcji, b – zarysy trumien wraz ze szkieletami), c-d – profile poprzeczne grobów 66 i 67 (rys. E. Pawlak)
 Abb. 5. Poznań, Rynek Śródecki 4. a-b – Grundrisse der Gräber 66 und 67 (a – Abriß einer Holzkonstruktion, b – Umrisse der Särge mit Skeletten), c-d – Querschnitte der Gräber 66 und 67 (Gez. von E. Pawlak)

jednej strony oraz na brzegu skrzyni trumiennej drugiego pochówku. W dalszej kolejności, przykryto dodatkową dranicą zmarłą z grobu 67, opierając ją z jednej strony na „pomoście” łączącym obydwie trumny. Pod wiekiem stwierdzono obecność siedmiu sosnowych kołków o średnicy 5-10 cm, ustawionych pionowo, które stanowiły wsparcie dla owej po-

krywy trumiennej. W przypadku grobu 66 zarejestrowano trzy słupy, umieszczone w trzech narożnikach trumny, natomiast w obrębie skrzyni trumiennej 67 odnotowano obecność czterech kołków rozmieszczonych obok szkieletu, na odcinku od miednicy po stopy. Obydwie formy trumienne różniły się nieznacznie szczegółami konstrukcyjnymi. W przy-

Ryc. 6. Poznań, Rynek Śródecki 4: a – rzut poziomy grobów 66 i 67 (zrys wszystkich elementów),
 b – przekrój podłużny grobu 66, c – przekrój podłużny grobu 67 (rys. E. Pawlak)
 Abb. 6. Poznań, Rynek Śródecki 4. a – Grundriß der Gräber 66 und 67 (Abriß aller Elemente),
 b – Längsschnitt des Grabs 66, c – Längsschnitt des Grabs 67 (Gez. von E. Pawlak)

padku grobu 66, boki dłuższe trumny wystawały maksymalnie na ok. 7-8 cm poza właściwą długość całej formy, natomiast dranice stanowiące boki krótsze, ustawione zostały wertykalnie¹⁷. W przypadku pochówku 67 stwierdzono pod wiekiem trumiennym (od strony stóp zmarłej), obecność dwóch poprzeczek wspartych na krawędziach boków, pełniących zapewne pierwotnie funkcję oparcia dla wieka (ryc. 5 i 6). Brak, jak do tej pory, analogii do powyższej formy konstrukcji z innych stanowisk nekropolicznych z terenu Polski. Odmienność konstrukcyjna w tym przypadku wydaje się być bezdyskusyjna. Nie pozwala to więc na łączne traktowanie tej formy z prezentowanymi wcześniej konstrukcjami trumiennymi (typ IIIa). Brak również podstaw by zaliczyć formę śródecką do konstrukcji typu Kammergrab rozpowszechnionych w Skandynawii (np. Bir-

ka i Haithabu), (Arbman 1940; Aner 1952, 61) i na terenie Europy zachodniej (Paulsen 1992, 13-23; por. też Schmidt 1992, 24) oraz znanych z kilku stanowisk nekropolicznych z terenu Słowiańszczyzny, na przykład z Meklemburgii (Usadel, Kr. Neustrelitz i Oldenburg, Kr. Eberswalde), (Schmidt 1992, 22-25), ale również występujących, pod wpływem impulsów płynących ze Skandynawii, na terenie Europy wschodniej (np. Gniezdowo), (Avdusin, Puškina 1988). Z terenu Polski ten rodzaj konstrukcji znany jest z Cedyńi (grób 558 – Malinowska-Łazarczyk 1982, 23-24, ryc. 10) oraz wymienia się go w przypadku grobu 148 z Sowinek (Krzyszowski 1995, 64 oraz 66, ryc. 8). Trudno jednak w przypadku śródeckim dopatrywać się istnienia tego typu konstrukcji, jeżeli uznamy, że forma Kammergrab cechuje się istnieniem dwóch oddzielnych elementów: komory grobowej oraz trumny. Poza tym pochówki w komorach grobowych wyróżnia z reguły bogate wyposażenie, natomiast w przypadku grobów 66-67 mamy do czynienia z wypo-

¹⁷ Podobne rozwiązanie konstrukcyjne zarejestrowano w przypadku obstawy grobowej 54.

sażeniem mieszczącym się w standardzie typowym dla cmentarzyska śródeckiego¹⁸.

Typ IIIc – reprezentuje formę trapezową w przekroju poprzecznym. Ten rodzaj konstrukcji zarejestrowano jedynie w grobie 42 (ryc. 3, 7 i 8)¹⁹. Szerokość wieka wynosiła 15 cm, zaś szerokość dna – 35 cm. Dno owej formy trumiennej wystawało wyraźnie (na ok. 13-15 cm) poza zasadniczą długość trumny. Pod trumną stwierdzono pozostałość poprzecznie podłożonej podkładki (drażka bądź drancy) o szerokości ok. 5-6 cm. Podkładka ta, wystając ok. 17 cm z obydwu stron trumny, stanowiła zapewne rodzaj nosidła oraz zabezpieczała skrzynię trumienną przed zetleniem; drewnianą konstrukcję grobową ustawiono bowiem częściowo na palenisku (ob. 5/97), którego jednorazowe funkcjonowanie związane jest z obrzędami pogrzebowymi, towarzyszącymi zmarłemu pochowanemu w grobie 42.

Typ IV – stanowiła kłoda, stwierdzona w przypadku grobu 20, który został wyeksplorowany wprawdzie częściowo, jednakże zarejestrowany fragment pozwala określić formę konstrukcji drewnianej. Odkryto północną część owego urządzenia, którego pozostałość stanowiła smuga po drewnie szerokości do 6 cm, układająca się wzdłuż szkieletu oraz częściowo nad nim. Miała ona kształt lekko półko-

listy, co może być efektem procesów podepozycyjnych, w wyniku których nastąpiło załamanie się jednego z jej narożników (północno-zachodniego) do wnętrza. Smuga drewna miała długość 115 cm i wystąpiła na odcinku od czaszki do kolan. Obserwacje poczynione w trakcie eksploracji oraz nietypowa grubość ścianek konstrukcji, nasuwają przypuszczenie, że możemy mieć w tym przypadku do czynienia z pochówkiem w kłodzie drewnianej. Podobne formy stwierdzono na kilku innych nekropolach z terenu Polski, na przykład w Lubieniu, pow. Piotrków Trybunalski (Wójcikowie 1973, 170) oraz Niemczy, pow. dzierżoniowski (Każmierczyk, Wachowski 1976, 107). Cztery trumny kłodowe stwierdzono również na cmentarzysku w Starym Zamku (Wachowski, Domański 1992, 18). Z terenu Wielkopolski (Strzelce, b. pow. Mogilno) znany jest przypadek przykrycia zmarłego kłodą drewnianą (Rajewski 1937, 57; Hensel, Hilczer-Kurnatowska 1987, 257).

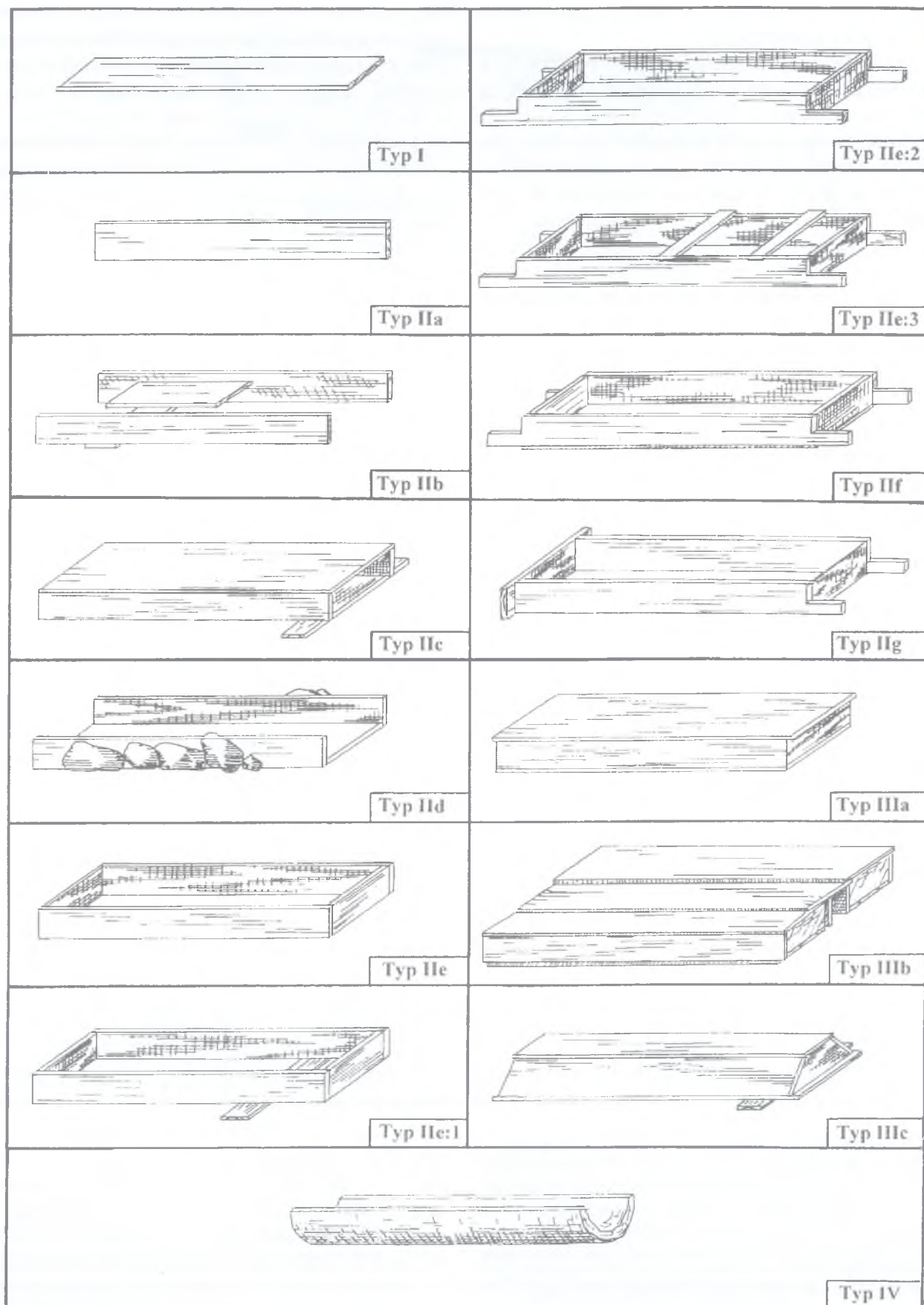
Zaprezentowany powyżej zestaw drewnianych form konstrukcyjnych w obrębie jam grobowych dowodzi istnienia szerokiego spektrum zwyczajów funeralnych w tym zakresie. Dokonanie analizy formalnej, na zaprezentowanym powyżej szczeblu szczegółowości jest możliwe dzięki dobremu stanowi zachowania drewna, co nie należy do zjawisk

Tab. 3. Podział poszczególnych form konstrukcji grobowych
Tab. 3. Aufteilung der einzelnen Formen von Grabkonstruktionen

Typ konstrukcji	I	II										III			IV	
		a	b	c	d	e	e:1	e:2	e:3	f	g	a	b	c		
nr grobu	32	7	35	30	56	0	13	4	12	40	21	17	66	42	20	
	33	37		69		54	13	5			27	19/22	67			
	34	60				61?					36	39				
	53	73									43?	41				
	79	78										63				
		87										90				
		93?										91				
												92				
												94?				

¹⁸ W grobie 66 zarejestrowano 2 noże żelazne, nieokreślony bliżej przedmiot żelazny oraz 4 amorficzne bryłki żelazne. W grobie 67 stwierdzono natomiast dwa srebrne, esowate kabłączki skroniowe, nóż żelazny, fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego (igła ?), fragment okucia żelaznego, 2 amorficzne bryłki żelazne oraz przęślik gliniany. Poza tym we wnętrzu obydwu trumien stwierdzono fragmenty ceramiki naczyniowej, szczątki zwierzęce, polepę oraz węgle drzewne.

¹⁹ Wyeksplorowano jedynie wschodni fragment grobu, stąd prezentowany opis dotyczy jedynie odkrytej części konstrukcji.

Ryc. 7. Poznań, Rynek Śródecki 4. Typy drewnianych konstrukcji grobowych (rys. E. Pawlak)
 Abb. 7. Poznań, Rynek Środecki 4. Typen von hölzernen Grabkonstruktionen (Gez. von E. Pawlak)

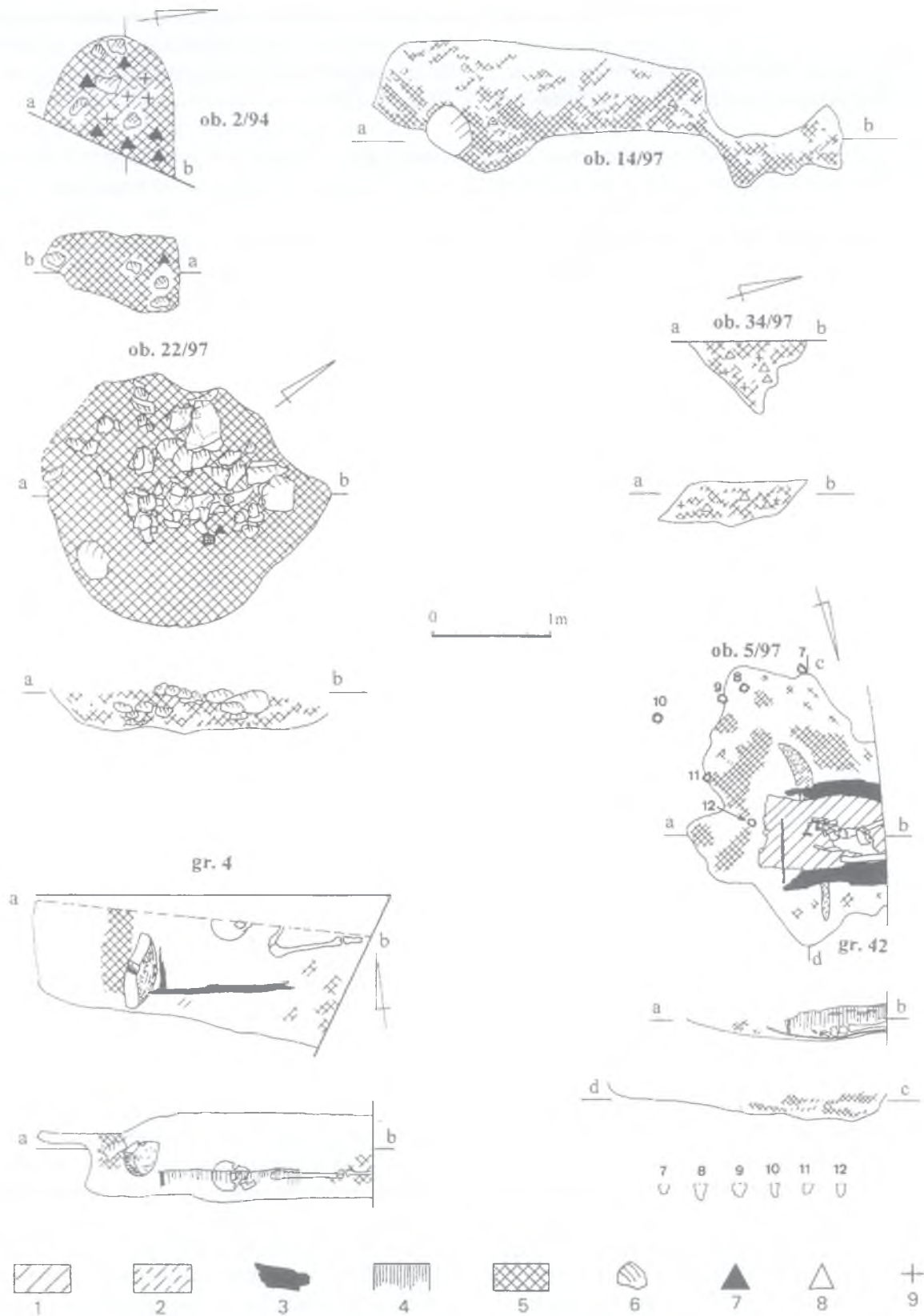

częstych na cmentarzyskach z tego okresu na terenie Polski. W oparciu o przytoczone już analogie, stwierdzić należy, że większość wyróżnionych form konstrukcyjnych rejestrowana jest na nekropoliach z tego okresu na terenie Polski, choć słaby stan zachowania relikwów drewnianych ogranicza poważnie dokonanie szczegółowego podziału typologicznego i sprowadza się zazwyczaj do podania informacji o obecności bądź braku jakichkolwiek pozostałości drewnianych konstrukcji. W niektórych przypadkach stan zachowania drewna umożliwia wyróżnienie, w oparciu o kryterium formy, dwóch zasadniczych rodzajów konstrukcji: szalunków/obstaw oraz trumien. Podkreślić jednak wypada, iż brak niekiedy podstaw do określania odkrywanych na cmentarzyskach relikwów drewnianych konstrukcji, jako pozostałości form trumiennych, nawet w przypadkach, gdy mamy do czynienia z obecnością gwoździ, użytych do ich budowy (por. Plate 1976, 238). Wobec powyższego, stanowisko nekropoliczne na Śródcie w Poznaniu uznać należy za obiekt o wyjątkowym charakterze. Wydaje się, że najbliższych analogii w zakresie różnorodności drewnianych form grobowych dostarczają cmentarzyska z terenów Czech i Moraw, z okresu państwa wielkomorawskiego (np. Hrubý 1955, 56 in. oraz 59, ryc. 4: I-10; Dostál 1966, 20; Kytlicová 1968, 231-235; Šikulová 1959, 99), gdzie rozpowszechnienie podobnych urządzeń grobowych związane jest z recepcją przez owe państwo wzorców kulturowych przeszczepionych wraz z religią chrześcijańską z Zachodu. Uznaje się, że Kościół wcześniej przejął samą ideę chowania zmarłych w trumnach ze względów praktycznych, gdyż dawało to możliwość przeniesienia zmarłego na cmentarz (Piekalski 1991, 65). Spostrzeżenia poczynione na wielkomorawskim cmentarzysku w Brandýsku, dotyczące ułożenia szkieletów w trumnach (wyraźne przesunięcie szczątków kostnych ku tyłowi drewnianej konstrukcji) dowodzą, że zmarłych wkładano do grobu już w skrzyni trumiennnej (Kytlicová 1968, 232). Niemalą rolę w upowszechnieniu się zwyczaju chowania zmarłych w trumnach miały też niewątpliwie względy sanitarne, co było szczególnie ważne jeżeli uwzględnimy np. trudne warunki pogodowe uniemożliwiające szybkie pochowanie zmarłego (por. Zoll-Adamikowa 1971, 28-29). Obecność uchwytów przy szalunkach i trumnach odkrytych na Śródcie sugerują, że urządzenia te służyły nie tylko do zabezpieczania zmarłego w jamie grobowej, ale również umożliwiały jego transport. Proces recepcji przez Kościół tradycyjnych (przedchrześcijańskich) form kulturowych (w tym również zwyczajów funeralnych) widoczny był dość

wyraźnie w społeczeństwach zachodnioeuropejskich (np. w państwie merowińskim), które stosunkowo wcześnie podlegały procesowi konwersji (por. Salin 1952, 92-126).

Chronologia grobów śródeckich z trumnami mieści się w ramach wyznaczonych dla całego cmentarzyska i zamyka się w przedziale X/XI-poł. XII wieku. Uwagę zwraca fakt, że większość pochówków z trumnami rejestrowano na różnych poziomach stratyfikacyjnych cmentarzyska, choć znaczna część z nich związana jest z niższymi (starszymi) warstwami nekropoli²⁰. W oparciu o powyższe spostrzeżenia, najstarsze groby z trumnami datować należy na schyłek X i/lub początek XI wieku. Obecność konstrukcji interpretowanych jako drewniane trumny odkryto również na innych cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych zarówno w Wielkopolsce, jak i na pozostałym obszarze Polski. W większości przypadków mamy jednak do czynienia z nekropolami przy obiektach sakralnych. Przykładem mogą stanowić niektóre cmentarzyska poznańskie: na ul. Wieżowej – przy dawnym kościele św. Mikołaja (Dzięciołowski 1963, 239; tenże 1974, 165) oraz na Garbarach – przy dawnym kościele św. Gotarda (Błaszczuk 1972, 137; Krenz, Stępnik 1996, 121-143). Początek funkcjonowania obydwu obiektów odnieść można nie wcześniej niż do 2 połowy XII wieku. Obecność konstrukcji drewnianych interpretowanych jako drewniane trumny stwierdzono poza tym na innych cmentarzyskach o metryce XII i/lub XIII-wiecznej. Są to na przykład nekropole w: Łądzie, pow. Słupca (Dębska Luty, Lipińska 1986, 61-63), Cedyni, stan. 2 (Malinowska-Łazarczyk 1982, 21), Czersku (Bronicka-Rauhut 1998, 15) oraz Wrocławiu-Ołbinie (Piekalski 1991, 49). Bardzo wymowne przykłady kilkunastu trumien, datowanych na okres XII-XIV w., cechujących się bardzo dobrym stanem zachowania, umożliwiającym dokonanie szczegółowej analizy cech konstrukcyjnych posiadamy z Przemyśla (Kunysz 1968, 18-27, ryc. 6-7, 11-17). Na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Krakowie-Zakrzówku odnotowane drewniane konstrukcje wewnątrz jam grobowych w formie obstaw oraz trumien wystąpiły we wszystkich okresach użytkowania tej nekropoli (czyli od poł. XI do poł. XIII wieku), jednakże zauważalny jest wyraźny wzrost frekwencji form trumiennych w I połowie XIII wieku (Morawski, Zaitz 1977, 142). Powyższe przykłady świadczą o stopniowym upowszechnianiu się zwyczaju stosowania trumien w obrzędku po-

²⁰ Spągowe partie grobów 17, 22, 41, 42, 66, 67 i 91 oraz częściowo 39, 63 i 94 zarejestrowano w calcu.

Ryc. 8. Poznań, Rynek Śródecki 4. Obiekty paleniskowe: 1 – dno trumny, 2 – zmineralizowane relikty drewna, 3 – boki trumny w rzucie poziomym, 4 – bok trumny w rzucie pionowym, 5 – spalenizna, 6 – kamienie, 7 – przedmiot żelazny, 8 – ceramika naczyniowa, 9 – kość (rys. E. Pawlak)

Abb. 8. Poznań, Rynek Śródecki 4. Feuerstellen. 1 – Sargboden, 2 – mineralisierte Holzüberreste, 3 – Sargwände im Grundriß, 4 – Sargwand im Aufriß, 5 – Brandspuren, 6 – Steine, 7 – Eisengegenstand, 8 – Gefäßkeramik, 9 – Knochen (Gez. von E. Pawlak)

grzebowym w końcu XII i XIII wieku. Na niektórych cmentarzyskach, o bardziej „zawężonej” chronologii, na przykład w Sowinkach (Krzyszowski 1992, 86; 1995), Strzemieszycach Wielkich, pow. Będzin (Marciniak 1960, 177) oraz Cedyni, stan. 2a (Porzeziński 1992, 209 in.), odkryte formy trumienne, związane są z nieco wcześniejszym horyzontem obrządku pogrzebowego i mieszczą się ogólnie w przedziale czasowym od końca X do początku XII wieku. Ostatnie przykłady stanowią bezpośrednie

odniesienie do sytuacji zarejestrowanej na cmentarzysku na Śródcie. Dla obiektu śródeckiego, będącego prawdopodobnie nekropolą grodową (obsługującą gród poznański – por. P. Pawlak, 1998b), słuszny wydaje się być pogląd sformułowany przez W. Morawskiego i E. Zaitza (1977, 116), dotyczący szybszego upowszechniania się trumien na nekropolach zlokalizowanych w sąsiedztwie ośrodków miejskich bądź protomiejskich.

III. WĘGLE DRZEWNE

Ostatnią kategorię reliktyw drewna w obrębie wkopów grobowych, stanowią węgle drzewne. Stwierdzono je w 51 grobach, co stanowi ok. 30 % ogółu pochówków²¹. Pozyskane, z obrębu poszczególnych wkopów grobowych, węgle drzewne, reprezentują dość zróżnicowany zestaw gatunkowy drewna. Stwierdzono dominację ilościową sosny (*Pinus sp.*) i dębu (*Quercus sp.*); sosna wystąpiła w 33 grobach, co stanowi ok. 65% wszystkich grobów z węglami, dąb zaś w 29 grobach (ok. 59 %). W kilku grobach stwierdzono węgle drzewne jesionu (*Fraxinus sp.* – 7 grobów), klonu (*Acer sp.* – 6 pochówków), wiązu (*Ulmus sp.* – 7 grobów) oraz incydentalnie brzozy (*Betula sp.* – 2 groby), olszy (*Alnus sp.* – 3 groby), leszczyny (*Corylus sp.* – 1 pochówek) oraz nieokreślonych bliżej tzw. wierzbowatych (*Salicaceae* – 1 pochówek). W niektórych przypadkach analizę ograniczono do określenia drewna jako liściaste (19 prób) bądź iglaste (4 próby), a dla sześciu prób oznaczenie dendrologiczne okazało się niemożliwe. Wydaje się, że przedstawiona powyżej lista gatunkowa odzwierciedla zróżnicowanie drzewostanu w najbliższym sąsiedztwie nekropoli, gdyż użycie określonego paliwa drewnianego podyktowane było raczej, w tym przypadku, względami praktycznymi (przede wszystkim bliskość surowca oraz w mniejszym stopniu jego właściwości kaloryczne), choć nie można wykluczyć również względów o charakterze symbolicznym. W większości przypadków, węgle odkryte w jamach grobowych, wiązać należy z obecnością na terenie nekropoli obiektów paleniskowych, funkcjonalnie z nią związanych. Zarówno lokalizacja, jak i budowa powyższych obiektów, mają kapitalne znaczenie dla naszej wiedzy odnośnie niektórych praktyk cmentarnych – przede wszystkim tych, w trakcie których nieodzowne było użycie

ognia. Do tej pory natrafiono na sześć palenisk, związanych, być może, z obrzędami cmentarnymi, których materialnym odzwierciedleniem są pozostałości węgla drzewnych w wypełniskach jam grobowych oraz czytelne ślady działania ognia, pozostałone na drewnianych konstrukcjach grobowych. Pod względem formalno-użytkowym obiekty paleniskowe podzielić można na dwie grupy. Pierwszą stanowią obiekty odkryte między pochówkami (ob. 2/94, 14/97, 34/97 i zapewne 22/97), (ryc. 4 i 8). W przypadku tej grupy palenisk brak jednoznacznych wskazówek o ich funkcjonalnym związku z cmentarzyskiem, jednak ich usytuowanie w sąsiedztwie grobów i obecność zbieżnego chronologicznie materiału zabytkowego, nasuwają powyższą hipotezę. Drugą kategorię palenisk tworzą dwa obiekty zarejestrowane w obrębie wkopów grobowych (pochówek 4, w ramach którego stwierdzono zwartą warstwę spalenizny oraz grób 42, w którego strukturze odkryto palenisko – ob. 5/97), (ryc. 8). Podstawową cechą pierwszej grupy obiektów była możliwość (przynajmniej potencjalna) ich wielokrotnego wykorzystania czy to w związku z pogrzebami, czy też z okazji obchodów – zapewne w określone dni w roku – świąt ku czci zmarłych (por. Zoll-Adamikowa 1979, 202-203, szczególnie przypis 66; Szafranski 1987, 417; Urbańczyk 1991, 61). W przypadku palenisk odkrytych we wkopach grobowych, przyjęć należy ich wyłącznie jednorazowe wykorzystanie w momencie złożenia zmarłego do grobu. Ogień w grobie 4 rozpalono za głową zmarłego. W celu uniknięcia zapalenia się drewnianej konstrukcji i mieszczącej się w niej zwłok, ustawiono pionowo duży fragment kamienia żarnowego. W grobie 42 natomiast, odkryto palenisko (ob. 5/97), usytuowane w specjalnie wykonanej niszy, stanowiącej poszerzenie wkopu grobowego. Obiekt paleniskowy stwierdzono przy stopach zmarłego osobnika (po jego południowej stronie) oraz częściowo pod konstrukcją drewnianą. O integralnym związku tegoż obiektu z pochówkiem świadczy nadpalenie podkładki-drażka

²¹ Powyższy wskaźnik należy odnieść do obecnej sytuacji, rejestrowanej na cmentarzysku. Wobec silnego zniszczenia znacznej części grobów, liczyć się należy z istnieniem pierwotnie wyższego odsetka pochówków zawierających węgle drzewne.

pod trumną, która spoczywała w dużej części na powyższym palenisku. Warto tutaj zwrócić uwagę na czynności, które były prawdopodobnie podejmowane w trakcie pogrzebu. Otóż przed wstawieniem do grobu trumny ze zmarłym, rozpalono ogień, którym oczyszczono zapewne miejsce pochówku (por. Forstner 1990, 72). Następnie wniesiono do grobu trumnę, którą postawiono częściowo na tłącym się jeszcze ognisku. Rozpalenie ognia w obrębie jamy i wykonywanie określonych czynności o charakterze obrzędowym, mogło spowodować osypywanie się ścian wkopu grobowego (przede wszystkim przy palenisku), zabezpieczono je więc poprzez wbicie pionowo kilku kołków na linii ściany wkopu grobowego, które chroniły palenisko przed zasypaniem. Dla dwóch ostatnich przypadków (w których paleniska zarejestrowano w obrębie wkopów grobowych), najbliższą analogię stanowi sytuacja odnotowana na innym poznańskim cmentarzysku z tego okresu – na ul. Wodnej, gdzie w jednym z grobów (nr 8), odkryto pod relikami spalonej konstrukcji drewnianej, warstwę spalenizny o miąższości ok. 5-20 cm (Kara 1993, 346).

W przypadku obiektu-paleniska 22/97 można również domniemywać o jego związku z konkretnym pochówkiem bądź nawet zespołem grobów. Obiekt ten stwierdzono bowiem bezpośrednio nad grobem 62, ten zaś wkopany był w strukturę grobu 65, który zarejestrowano nad pochówkiem 69. Tak więc zarejestrowano tutaj pionowe nawarstwienie się trzech pochówków (62-65-69) oraz usytuowanie paleniska na najmłodszym z wymienionych grobów. Założyć można, że mamy w powyższym przypadku do czynienia z celowym umieszczeniem obiektu paleniskowego, związanego funkcjonalnie przynajmniej z grobem 62. Palenisko użytkowane mogło być albo jednorazowo w momencie pogrzebu zmarłego, pochowanego w grobie 62, albo wielokrotnie – podczas świąt ku czci zmarłych. Uzasadnione wydaje się więc przypuszczenie, że obiekt ten użytkowano wielokrotnie, o czym świadczy obecność średnich i małych kamieni, ułożonych w dwóch warstwach, tworzących pierwotnie płaszczyznę

grzewczą. O stosunkowo długotrwałym wykorzystaniu paleniska świadczy również częściowe rozdrobienie surowca kamiennego. Analogiczny obiekt zarejestrowano na przykład na cmentarzysku w Płocku-Podolszyczach, gdzie natrafiono, w dwóch przypadkach, na ślady ognisk rozpalanych bezpośrednio na grobach (Kordala 1992, 12) oraz w Gozdowie, pow. Sierpc, gdzie odkryto ślady palenia ognisk na brukach kamiennych usytuowanych na grobach (Musianowicz 1950/51; 296). W obrębie dwóch innych obiektów paleniskowych (2/94 i 14197) stwierdzono również kamienie (małej wielkości w obiekcie 2/94 oraz średniej i dużej wielkości w obiekcie 14/97), co sugeruje ich wielokrotne wykorzystanie. Funkcjonowanie tych obiektów – w odróżnieniu do palenisk wewnątrz jam grobowych wiązać można z kilkoma grobami zlokalizowanymi w ich pobliżu. Dotyczy to również obiektu paleniskowego 34/97, odkrytego w bezpośrednim sąsiedztwie zespołu grobów z trumnami 66 i 67 – w zachodniej części obszaru rozpoznanego archeologicznie. W przypadku palenisk stwierdzono użycie drewna sosnowego, dębowego, olchowego, jesionowego, klonowego oraz nieokreślonego bliżej gatunku liściastego. Należy tutaj zwrócić uwagę na fakt, że w paleniskach, które mogły być wykorzystane jednorazowo (obiekt paleniskowy w jamie grobowej 4, obiekt 5/97 we wkopie grobu 42 oraz obiekt 34/97), stwierdzono węgle pochodzące od jednego gatunku. Jest to – być może – efekt stanu zachowania spalonych relików drewna, choć nie można wykluczyć sytuacji, w której pozyskiwano – w tych trzech przypadkach – drewno aktualnie dostępnego gatunku (który był w najbliższym zasięgu użytkowników).

Z obecnością palenisk i węgli drzewnych związane są niewątpliwie wyraźne ślady opaleń widoczne na powierzchniach drewnianych konstrukcji grobowych. W grobie 21 bowiem, na zewnętrznej stronie draniczki przykrywającej zmarłą, stwierdzono ślady silnego opalenia, co może być rezultatem wrzucenia znacznej ilości żaru pochodzącego zapewne z pobliskiego paleniska, na wstawioną już do grobu konstrukcję drewnianą. Prawdopodobnie czas dzie-

Tab. 4. Ilościowo-procentowy wykaz grobów z węglami drzewnymi
Tab. 4. Quantitativ-prozentuelles Verzeichnis der Gräber mit Holzkohle

Gatunek	sosna <i>Pinus sp.</i>	dąb <i>Quercus sp.</i>	jesion <i>Fraxinus sp.</i>	klon <i>Acer sp.</i>	wiąz <i>Ulmus sp.</i>	brzoza <i>Betula sp.</i>	wierzbowate <i>Salicaceae</i>	olsza <i>Alnus sp.</i>	leszczyna <i>Corylus sp.</i>	nieokreślone liściaste	nieokreślone iglaste	nieokreślone
n	33	29	7	6	7	2	1	3	1	19	4	6
%	64,7	56,9	13,7	11,8	13,7	3,9	1,9	5,8	1,9	37,2	7,8	11,8

łący moment wsypania żaru od zasypania wkopu grobowego, był dość znaczny, gdyż wieko obstawy uległo dość mocnemu nadpaleniu. Analogiczną sytuację odnotowano w przypadku grobu 41, w którym stwierdzono wyraźne opalenie wieka truniennego.

Jak wspomniano już wcześniej, w obrzędowości pogrzebowej, ogień stosowano ze względu na jego właściwości oczyszczające. Zwyczaju tego nie należy chyba rozpatrywać w połączeniu z konkretną ideologią światopoglądową i odnosić wyłącznie albo do tradycji przedchrześcijańskiej, albo wiązać tylko z obrzędowością chrześcijańską. Jak dowodzą bowiem analogie zachodnioeuropejskie, Kościół przejął część tradycyjnych elementów (w tym odnoszących się również do zwyczajów pogrzebowych) i zaadoptował, w ramach swojej obrzędowości, nadając im niekiedy nowe znaczenie. Stąd więc obecność w trakcie pogrzebu oprócz nowych atrybutów w postaci wody święconej i kadzidła – węgli drzewnych wkładanych do grobu, które miały informować o wyłączeniu miejsca pochówku spod użyteczności publicznej (Salin 1952, 211). Niewykluczone, że

węgle drzewne, popiół w wypełniskach jam grobowych oraz opalenia konstrukcji grobowych łączyć należy z pozostałością idei związanych z kremacją, która mogła przetrwać jedynie w formie symbolicznej, akceptowanej początkowo przez Kościół. Tak więc część elementów zwyczaju pogrzebowego, którym przypisuje się powszechnie tradycję przedchrześcijańską, w tym czynności wykorzystujące właściwości ognia, może być również rozpatrywana w łączności z rytualnymi zabiegami o chrześcijańskiej wymowie (por. Kara 1996, 96 oraz cytowana literatura). Nie dziwi więc obecność w grobach zarówno cechujących się niewątpliwie chrześcijańskim rytuałem (np. groby opatów – por. Dąbrowska 1995, 162), jak i w grobach o obrzędku o niejednoznacznej wymowie, węgli drzewnych i niekiedy popiołu (por. np. Karger 1958, 157), ze względu na uniwersalny charakter tych elementów symbolizujących z jednej strony oczyszczenie, z drugiej natomiast podkreśla się ich apotropeiczny charakter (Lurker 1989, 182, 258-259; Oesterreicher-Mollwo 1992, 127).

UWAGI KOŃCOWE

Powyższy artykuł, zarówno w warstwie źródłowej (szczególnie omówione typy konstrukcji grobowych), jak interpretacyjnej stanowi przyczynek do poznania niektórych aspektów związanych ze zwyczajami pogrzebowymi we wczesnym średniowieczu w Polsce, na przykładzie cmentarzyska w Poznaniu-Śródcie. W przypadku wiader zasugerowano, w oparciu o dokonane pomiary pojemności tych naczyń z wybranych stanowisk nekropolicznych, że część owych pojemników nosi wyłącznie grobowy charakter. Ważne w tym przypadku okazało się odniesienie do materiałów z ośrodków osadniczych. W drugiej części artykułu przedstawiono podział form konstrukcyjnych, zarejestrowanych do tej pory na cmentarzysku. Prezentowane poszczególne kategorie urządzeń grobowych dały możliwość budowania wniosków o bardziej ogólnym charakterze, odnoszących się do sposobu konstruowania obstaw bądź trumien, jak i uwzględniających niektóre techniczne aspekty związane z samym pogrzebem. Prezentowane w ostatniej części materialne świadectwa używania ognia w trakcie pogrzebu i/lub podczas świąt ku czci zmarłych dowodzą współlistnienia i krzyżowania się elementów o pozornie wyłącznie tradycyjnej (niechrześcijańskiej) wymowie ze zwy-

czajami znamionującymi wczesny etap formowania się chrześcijańskiego modelu w obrzędowości. Zjawisko synkretyzmu było wypadkową tradycyjnego modelu kulturowego, reprezentowanego przez podlegające konwersji społeczeństwo oraz nowych treści ideowych (początkowo głównie w sferze obrzędu) lansowanych przez Kościół. Z jednej więc strony Kościół czerpał z zastanego podłoża niektóre formy obrzędowe, przystosowując je do potrzeb nowej wiary, co umożliwiło w efekcie minimum akceptacji ze strony neofitów elementów religii chrześcijańskiej (por. Piekarczyk 1964, 18, 24-25; Zoll-Adamikowa 1967, 51-52; Kwiatkowski 1980; Kumor 1988). Cmentarzysko śródeckie ze względu na swe położenie – w sąsiedztwie siedziby biskupiej i ośrodka władzy administracyjnej zarazem, stanowi niewątpliwie wiarygodny przykład stanowiska nekropolicznego, na którym faktyczny wpływ Kościoła (głównie w zakresie form obrzędku) miał niewątpliwie wymiar realny, co pozwala następnie sformułować ogólne wnioski dotyczące stopnia zaawansowania procesu chrystianizacji, odnoszące się do społeczności zamieszkującej gród poznański i/lub osadę śródecką w XI i XII w. Możliwe to będzie po zakończeniu badań na stanowisku.

BIBLIOGRAFIA

- Avdusin D. A., Puškina T. A.
1988 *Three chamber graves at Gniozdovo*. „Fornvännen”, vol. 83, 20-33.
- Arbman H.
1940 *Untersuchungen und Studien I. Die Gräber*, Uppsala.
- Aner E.
1952 *Das Kammergräberfeld von Haithabu*, „Offa”, vol. 10, 61-115.
- Barnycz-Gupieniec R.
1959 *Naczynia drewniane z Gdańska w X-XIII wieku*, Łódź.
- Błaszczczyk W.
1972 *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 23, 120-192.
- Bronicka-Rauhut J.
1998 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*, Warszawa.
- Bukowska-Gedigowa J., Gediga B.
1986 *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Wrocław.
- Bulska E., Wrzesińscy A. i J.
1996 *Zawartość naczyń grobowych – próba analizy i interpretacji*, „Studia Lednickie”, vol. 4, 345-357.
- Dąbrowska E.
1995 *Ceremoniał pogrzebu opata i opatki w średniowiecznej Europie łacińskiej*, (in:) *Benedyktyni tyniecy w średniowieczu. Materiały z Sesji Naukowej Wawel-Tyniec*, 13-15.10.1994, 157-177.
- Dębska-Luty K., Lipińska A.
1986 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Łądzie, woj. Konin*, Poznań.
- Dostál B.
1966 *Slovanská pohřebišť ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha.
- Dzięciołowski E.
1963 *Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych na ul. Wieżowej w Poznaniu w 1961 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, vol. 5, 239-244.
1974 *Badania archeologiczne na stanowisku 2 przy ul. Wieżowej na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w 1961 r.*, (in:) *Poznań we wczesnym średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, vol. 1, 161-193.
- Fischer A.
1921 *Zwyczaj pogrzebowe ludu polskiego*, Lwów.
- Forstner D.
1990 *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa.
- Gabriel I.
1988 *Zur Innenbebauung von Starigard/Oldenburg. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, vol. 69, 55-86.
- Gąssowski J.
1952 *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, vol. 2, 71-175.
- Gediga B.
1970 *Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na Ostrówku w Opolu*, „Slavia Antiqua”, vol. 16, 105-139.
- Górecki J.
1991 *Preromańskie pochówki panujących i dostojników w tzw. II kościele na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, vol. 2, 117-133.
- 1996 *Nekropola tzw. II kościoła na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie”, 137-157.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.
1987 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, vol. 6, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Hrubý V.
1955 *Staré Město*, Praha.
- Kara M.
1993 *Wstępne wyniki badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego z okresu Pierwszych Piastów z ul. Wodnej w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 3-4, 343-351.
1996 *Domniemany pochówek księcia Władysława Laskonogiego w Lubiniu – głos w dyskusji*, (in:) *Opactwo Benedyktynów w Lubiniu. Pierwsze wieki istnienia*, Poznań, 93-108.
- Karger M. K.
1958 *Drievnij Kijev. Očerki po istorii materialnoj kultury drevnerusskovo goroda*, Moskwa-Leningrad, vol. 1, 138-156.
- Kaszewscy E. Z.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, vol. 1, 365-435.
- Kaźmierczyk J.
1965 *Wczesnośredniowieczne wyroby bednarskie z Ostrówka w Opolu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, vol. 13, z. 3, 469-499.
- Kaźmierczyk J., Wachowski K.
1976 *Cmentarzysko szkieletowe z XI-XII w. w Niemczy, pow. dzierzoniowski*, „Studia Archeologiczne”, vol. 9, 93-140.
- Kordala T.
1992 *Cmentarzysko z XI-XII wieku w Płocku-Podolszyczach*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku”, vol. 15, 3-94, Warszawa.
- Krenz M., Stępnik T.
1996 *Wyniki badań wczesnośredniowiecznej osady i cmentarzyska szkieletowego przy zbiegu ulic Garbary i Stawnej w Poznaniu*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, vol. 4, 121-143.
- Krzyszowski A.
1992 *Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. poznańskie, stan. 23A*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, vol. 1, 83-101.
- 1995 *Ein reiches Gräberfeld aus dem 10./11. Jh. in Sowinki bei Poznań*, „Slavia Antiqua”, vol. 36, 49-73.
- Kumor B.
1988 *Praktyka misyjna Kościoła w X wieku*, „Nasza Przyszłość”, vol. 69, 23-37.
- Kunysz A.
1968 *Budownictwo drewniane i obróbka drewna w średniowiecznym Przemysłu*, „Rocznik Przemyski”, vol. 12, 5-37.
- Kwiatkowski S.
1980 *Powstanie i kształtowanie się chrześcijańskiej mentalności religijnej w Polsce do końca XIII w.*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, vol. 79, z. 3.
- Kytlicová O.
1968 *Slovanské pohřebišť v Brandýsku*, „Památky Archeologické”, vol. 59, 193-248.

- Leciejewicz L., Łosiński W.
1960 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie, pow. Środa*, Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. 11, 104-166.
- Lurker M.
1989 *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań.
- Malinowska-Łazarczyk H.
1982 *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*, vol. 1-2, Szczecin.
- Marciniak J.
1960 *Cmentarzysko szkieletowe z okresu wczesnośredniowiecznego w Strzemieszycach Wielkich, pow. Będzin*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, vol. 5, s. 41-187.
- Mendyk S.
1989 *Strefa sepulkralna cmentarzyska wczesnośredniowiecznego*, (in:) *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, woj. bydgoskie, stanowisko 13*, Poznań.
- Miśkiewicz M.
1967 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Złotej Pińczowskiej, pow. Pińczów*, (in:) *Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej*, vol. 4, 97-141.
- Molski B.
1968 *Gatunki drewna używane w średniowiecznym Szczecinie do wyrobu przedmiotów codziennego użytku*, „Archeologia Polski”, vol. 13, z. 2, 491-502.
- Morawski W., Zaitz E.
1977 *Cmentarzysko szkieletowe w Krakowie na Zakrzówku*, „Materiały Archeologiczne”, vol. 17, 53-171.
- Musianowicz K.
1950/51 *Cmentarzysko i osada wczesnohistoryczna w Gozdowie, pow. Sierpc*, „Wiadomości Archeologiczne”, vol. 17, 251-305.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.
1959 *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, Łódź.
- Oesterreicher-Mollwo M.
1992 *Leksykon symboli*, Warszawa.
- Pawlak P.
1997 *Wyniki badań archeologicznych na Śródcie w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, z. 1, 9-40.
1998 *Wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku „szkieletowym” na Śródcie w Poznaniu w latach 1996-97*, maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej w Poznaniu.
1998b *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko „szkieletowe” w Poznaniu-Śródcie w świetle badań w 1994 roku*, „Slavia Antiqua”, vol. 39, 215-282.
- Paulsen P.
1992 *Die Holzfunde aus dem Gräberfeld bei Oberflacht*, Stuttgart.
- Petzel M., Wetzel G.
1984 *Mittelalterliche Sargformen auf dem Dorffriedhof von Groß Lieskow, Kr. Cottbus*, „Ausgrabungen und Funde”, vol. 29, 87-91.
- Piekalski J.
1991 *Wrocław średniowieczny. Studium kompleksu osadniczego na Ołbinie w VII-XIII w.*, Wrocław.
- Piekarczyk S.
1964 *Adaptacja – synkretyzm – medievalizacja. Z preliminarnych rozważań o chrześcijaństwie na progu średniowiecza*, cz. III, Euhemer nr 4, 17-30.
- Plate S.
1976 *Slawische Gräberfelder im Potsdamer Havelland*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”; vol. 10, 221-240.
- Porzeziński A.
1992 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Cedyni (stanowisko 2a)*, „Materiały Zachodniopomorskie”, vol. 38, 203-249.
- Rajewski Z. A.
1937 *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego*, Przegląd Archeologiczny, vol. 6, 28-85.
- Rauhutowa J.
1988 *Czersk w świetle badań 1974-1983*, (in:) *Studia nad etnogenезą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, vol. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 107-119.
- Rejholcová M.
1995 *Pohřebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie)*. Katalóg, Nitra.
- Salin É.
1952 *La civilisation mérovingienne. 2me Partie. Les sépultures*, Paris.
- Schmidt V.
1992 *Lieps. Die slawischen Gräberfelder und Kultbauten am Südende des Tollensesees*, Lübsterf.
- Sós A.Cz.
1960 *Wykopiska w Zalavár*, „Slavia Antiqua”; vol. 7, 211-303.
- Stępnik T.
1996 *Średniowieczne wyroby drewniane z Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, vol. 4, 261-297.
- Szafranski W.
1987 *Prahistoria religii na ziemiach polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Szydłowski J.
1984 *Naczynia drewniane w późnej starożytności na ziemiach polskich*, Katowice.
- Szymański W.
1963 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Gorystawicach, pow. Busko*, (in:) *Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej*, vol. 2, 137-199.
- Šikulová V.
1959 *Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní*, Pravěk Východní Moravy, vol. 1, 88-162.
- Urbańczyk S.
1991 *Dawni Słowianie. Wiara i kult*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Wachowski K., Domański G.
1992 *Wczesnopolskie cmentarzysko w Starym Zamku*, Wrocław.
- Walter C.
1992 *Sztuka i obrządek Kościoła Bizantyńskiego*, Warszawa.
- Wójcikowie E. A.
1973 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lubieniu, pow. Piotrków Trybunalski. (Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1971)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, vol. 20, 163-177.
- Wrzesiński A., J.
1993 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22 – sezon badawczy 1992*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, vol. 2, 157-184.

Zientara B.

1997 *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa.

Zoll-Adamikowa H.

1967 *Małopolskie cmentarzyska z X-XII w. a kwestia recepcji chrześcijaństwa w Małopolsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, vol. 15, nr 1, 41-55.1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. 2. Analiza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.1979 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski, cz. II. Analiza. Wnioski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

HOLZ IM BESTATTUNGSRITUS AUF DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN KÖRPERGRÄBERFELD IN POZNAŃ-ŚRÓDKA

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Beitrag soll einen der Bestandteile des archäologischen Fundmaterials, und nämlich das auf dem Körpergräberfeld auf Śródka in Poznań freigelegte Holz, darstellen, und ist zugleich ein Versuch, dies zu interpretieren. Die Veröffentlichung umfaßt die Ergebnisse von drei ersten Grabungskampagnen auf der Fundstelle und ist die Einleitung in die weiteren Untersuchungen zu dieser Frage. Die Quellenbasis enthält drei grundsätzliche Fundkategorien, die auf der Fundstelle zutage kamen: Überreste von Holzgegenständen, die in den Gräbern als Beigaben deponiert worden sind, Überreste von hölzernen Grabkonstruktionen sowie Holzkohlen sowohl von der Füllung der einzelnen Gräber als auch von den Feuerstellen, die zweckmäßig mit der Nekropole zusammenhängen konnten. Im Interpretationsteil bediente man sich Analogien zu anderen sepulkralen Fundstellen in Polen.

In der Kategorie der aus Holz gefertigten Grabbeigaben wurden (außer zwei unbestimmten Gegenständen von den Gräbern 14 und 35) vor allem Überreste von zwei in den Gräbern 37 und 69 gefundenen Eimern (Abb. 2) ausgesondert. Die beiden Stücke vertreten in Form ein konisches Daubengefäß, mit drei Eisenringen aus flachgewölbtem, etwa 0,4-0,5 dicken etwa 1-1,2 cm breitem Draht. Die Bügel der beiden Eimer wurden an Ösen aus Blech (Stäbchen) gefestigt. Die beiden waren von ähnlicher Größe, ihr Volumen betrug etwa 2,2-2,9 l beim Gefäß im Grab 37 und etwa 2,5-3,3 l des Eimers vom Grab 69. Für deren Vergleich mit den Gefäßen dieses Typs wurden die gewählten Eimer aus den Gräberfeldern in Lutomiersk, Kr. Pabianice, Sowinki, Kr. Poznań, Czersk, Kr. Piaseczno sowie Stary Zamek, Kr. Wrocław herangezogen. Ein bedeutender Teil der analysierten Eimer (z. B. 30 % der Gefäße in Lutomiersk) kennzeichnet sich mit dem Rauminhalt von 3 l (Tab. 1). Die Ergebnisse der obigen Beobachtungen wurden auf die Ergebnisse der Untersuchungen zur Böttcherei vor allem in solchen Siedlungszentren wie Gdańsk und Opole-Ostrówec sowie zum Teil Ostrów Lednicki, Kr. Gniezno, bezogen. Im Endergebnis dieser Vergleiche darf man feststellen, daß für einen großen Teil von Eimern, die aus den Gräbern stammten, ein entschieden geringeres Volumen charakteristisch war als bei den Stücken, die auf den Siedlungen dieser Zeit freigelegt wurden. Auf dieser Grundlage darf man voraussetzen, daß die Behälter dieses Typs sehr oft ausschließlich für die Grabzwecke bestimmt wa-

ren. Dies bestätigen auch die auf den Gräberfeldern vorhandenen mit bronzenem Zierblech beschlagenen Eimer, die auf den Siedlungen nicht festgestellt worden sind.

Die sowohl auf den Siedlungen als auch Gräberfeldern gefundenen Eimer waren aus ähnlichen Holzarten gefertigt (in der Regel aus Kiefer- oder Eichenholz).

Auf dem Gräberfeld in Śródka wurden viele Beispiele von Holzanwendung zum Aufbau der Grabkonstruktionen aufgenommen. Solche Einrichtungen wurden bei 43 Bestattungen (von insgesamt 168 freigelegten Gräbern, von denen nur 71 in solchem Maß erhalten geblieben sind, daß man vorhandene oder fehlende Holzkonstruktionen feststellen konnte) ermittelt. Verwendet wurde nur ausschließlich Kieferholz (*Pinus sp.*). Die zum Aufbau dieser Konstruktionen verwendeten Bohlen wurden ohne Einsatz von Nägeln verbunden, wohl mit Nuten oder Holzzapfen. Es wurde keinerlei Zusammenhang zwischen dem Geschlecht und Alter und dem Vorhandensein oder Fehlen der Holzkonstruktionen festgestellt; es bezieht sich sowohl auf die Gräber der Kinder als auch die der Erwachsenen (in allen Altersbereichen) der beiden Geschlechter. Der gute Erhaltungszustand von Konstruktionselementen in den Grabgruben (in allen Fällen war die Holzstruktur sichtbar, die die Identifizierung der Holzart ermöglichte) ließ die Klassifikation der Konstruktionsformen durchführen. Alle Formen konnten in vier grundsätzliche Gruppen (Typen) aufgeteilt werden. Den Typ I vertraten einzelne oder doppelte auf und/oder über dem Toten liegende Bohlen als eine Art seiner Deckung. Dem Typ II wurden unterschiedliche (in 10 Untertypen und Abarten) Schalungen zugeordnet. Den Typ II bildeten Säрге in drei Abarten (rechteckig, trapezförmig und doppelt). In einem der Gräber (Abb. 7, Tab. 3) wurden Überreste wahrscheinlich eines Klotzsarges (Typ IV) festgestellt. Einige Konstruktionsformen waren mit Griffen versehen, die den Transport des Toten zum Gräberfeld ermöglichten. Die Chronologie der Gräber mit Särgen paßt in den Zeitrahmen des ganzen Gräberfelds hinein und umfaßt den Zeitraum vom 10./11. Jh. bis zur Mitte des 12. Jh. Es gibt bisher keinen zeitlichen Zusammenhang zwischen den Bestattungen in Särgen und einem bestimmten Stratifikationshorizont des Gräberfelds, obwohl es beachtet werden muß, daß die meisten Bestattungen in Särgen in tieferen Schichten der Nekropole freigelegt wurden, was auf ihre ältere Abstammung zurückzuführen ist. Demnach darf man die ältesten Bestat-

tungen in Särgen in das ausgehende 10. und/oder den Beginn des 11. Jh. setzen.

Die letzte Kategorie der Holzüberreste in den Grabgruben bilden Holzkohlen – sie wurden in 51 Gräbern festgestellt. Sie stellen ein ziemlich unterschiedliches Holzsortiment dar. Quantitativ herrscht die Kiefer (*Pinus sp.*) sowie die Eiche (*Quercus sp.*) vor; das Kieferholz trat in 33 Gräbern auf, was etwa 65 % aller Gräber mit Holzkohle ausmacht, die Eiche dagegen in 29 Gräbern (etwa 29 %). Außerdem wurde Holzkohle von der Esche (*Fraxinus sp.*), dem Ahorn (*Acer sp.*), der Ulme (*Ulmus sp.*), Birke (*Betula sp.*), Erle (*Alnus sp.*) sowie von näher nicht bestimmten Weidenarten (*Salicaceae*) festgestellt. Es scheint, daß jenes Verzeichnis von Gattungen die Differenzierung des Baumbestandes in der nächsten Umgebung widerspiegelt, denn die Verwendung des bestimmten Brennstoffs ergab sich in diesem Fall eher aus praktischen Gründen (entscheidend war der nahe liegende Rohstoff und in viel geringerem Maß sein Heizwert). In meisten Fällen sind die in den Grabgruben freigelegten Holzkohlen mit den zweckmäßig mit der Nekropole zusammenhängenden Feuerstellen zu verbinden. Bisher traten sechs Feuerstellen auf, die vielleicht mit Bestattungssitten verbunden waren, deren materielle Widerspiegelung eben Holzkohlepartikel in den Grabgruben sowie erkennbare Feuerspuren an den hölzernen Grabkonstruktionen sind. Wenn in einigen Fällen der funktionale Zusammenhang der Feuerstellen mit dem Gräberfeld nur hypothetisch zu sein scheint, so sind solche Zweifel

bei zwei innerhalb der Grabgruben angelegten Feuerstellen unbegründet. Da die Nekropole nicht weit von der Dominsel entfernt lag, darf man vermuten, daß die Kirche die Funktion dieses Ortes hat gutheißen müssen, freilich um die Formen des Bestattungsritus kontrollieren zu können. Seine einigen Elemente, denen allgemein eine vorchristliche Tradition zugeschrieben wird, darunter auch Feuer nutzende Tätigkeiten, können auch in Verbindung mit rituellen Handlungen von christlicher Aussage betrachtet werden. Es verwundert demnach nicht, daß sowohl in den Gräbern, die sich mit zweifellos christlichem Ritus gekennzeichnet haben als auch in denjenigen von nicht eindeutigem Charakter, Holzkohle und manchmal auch Asche vorhanden waren; es geschah wegen der universellen Aussagekraft dieser Elemente, die einerseits Reinigung symbolisierten, andererseits ihre apotropäische Bedeutung betonten.

Das Gräberfeld in Śródka stellt wegen seiner Lage – in der Nachbarschaft des Bischofssitzes und zugleich des Ortes der Verwaltungsmacht – ein zweifellos glaubwürdiges Beispiel für eine nekropolische Fundstelle dar, auf der die Einwirkung der Kirche (vor allem im Bereich der Ritusformen) von wirklichem Ausmaß war; dies erlaubt dann allgemeine Schlüsse über den Fortschritt der Christianisierung der Gemeinschaft, die die Burg in Poznań und/oder die Siedlung in Śródka im 11. und 12. Jh. bewohnt hat, zu ziehen. Ihre endgültige Formulierung wird nach dem Abschluß der Grabungen auf der Fundstelle möglich sein.

Adres autora:

mgr Paweł Pawlak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
ul. Chwaliszewo 69, 61-105 Poznań

